

**VSAKDANJE ŽIVLJENJE
V SREBRENICI
PO GENOCIDU**

***Using OHM in practice –
Srebrenica, everydaylife
after genocide***

Vasja Rovšnik

G. Radgona, oktober, 2007

Uvod

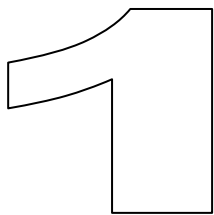
Natanko 50 let po največjem klanju v zgodovini človeštva, se je na pragu t. i. zahodne, razvite Evrope zgodil, morda res ne številčno največji, vendar pa zato nič manj grozovit in podel genocid. Tisto najhujše v tem genocidu, in kar ga loči od ostalih genocidov v zgodovini človeštva, pa je, da se je dogajal pred kamerami, tako rekoč pred očmi celotnega sveta. Iz oči novinarske stroke je vojna v Bosni predstavljala namreč neko vmesno postajo tistega, kar se je začelo v Vietnamu (torej novodobnega terenskega novinarstva in fotoreporterstva) in kar se je pozneje z drugo vojno v Iraku leta 2003 izpopolnilo do skrajno umetnih, s strani (predvsem ameriške) države implementiranih izrodov novinarja-vojaka. Da ne bo pomote: v bosanski vojni tako izoblikovanega modela novinarja-vojaka še ni bilo (razen morda na srbski strani) in prav novinarji na terenu so opravili eno izmed pomembnejših vlog, vsekakor pa bolj pozitivno vlogo kot vse druge mednarodne institucije. Tudi Slovenci imamo konstantno nekaj odličnih novinarjev na globalnem terenu. Evropejci se še na srečo nismo popolnoma uklonili novemu ameriškemu korporativnemu, koruptivnemu ter s strani oblastniških elit discipliniranemu razumevanju novinarstva, čeprav obstajajo tudi med njimi izjeme. Izrodek tega ameriškega modela dandanes poganja korenine po vsem svetu, tudi v Sloveniji, če potegnemo vzporednice z Janševim »sproščenim« okaranjem skoraj 600-ih novinarjev v naši najstniški državi (čez dve leti bomo komaj polnoletni). Sistem vodene demokracije ki ga obvladujejo politično finančne elite pa se nam je tiho prikradel za hrbet in bo verjetno postal sistem 21. stoletja, kjer se bo v državah periferij dogajal vedno večji kaos, v državah pa bo policijska država elit preprečevala vedno pogostejše teroristične napade. Ali se bodo nekoč naši otroci učili, da se je 3. svetovna vojna začela 11. septembra 2001?

Ob mojem preučevanju materiala za to nalogo pa bi izpostavil le dva izmed kar številnih Slovencev v novinarskem poslu v času zadnjih vojn na Balkanu, ki sta naredila velik vtis name, ko sem študiral material za to delo, namreč Marjana Jermana in mojega bivšega someščana Borisa Jaušovca. Jermanova knjiga je odličen in plastičen opis najbolj norega, krvavega in čustvenega potopisa, kar sem jih kdaj prebral, in ga priporočam vsem z dobrim želodcem in živci, ki želijo vsaj v osnovi razumeti kompleksnost in paradoksalnost jugoslovanskega klanja. Članki Borisa Jaušovca v Večerju in njegove prefinjene interpretacije dogodkov v Bosni in na Hrvaškem so mi pomagale razumeti vojno iz perspektive političnega analitika. Če bi se rodil 10, 15 let prej, bi se verjetno boril z enakimi dilemami. Obe knjigi Jožeta Pirjevca sta središče mojega zanimanja za Jugoslavijo ter BiH in brez njiju verjetno

tega dela ne bi bilo. Dotičnega gospoda imam brez konkurence za največjega strokovnjaka za polpreteklo zgodovino Balkana in Jugoslavije na svetu. Naj še le naprej piše knjige. Nasproti njemu je Dan Brown malček s sendvičem in pingijem.

Veliki brat, v bosanskem primeru celotna razdeljena mednarodna skupnost, pa svoje nadzorovalne vloge v tem primeru ni opravil. Lahko bi se po »bosansko« pošalili in rekli, da »Big brother nije Bosanac«. Nekateri velesile pa so se šle Velikega brata tudi doma (npr. Gorbačov v SZ). Vzporednice med zadnjo jugoslovansko vojno in današnjimi takšnimi in drugačnimi (vele)priljubljenimi resničnostnimi šovi, so precej podobne. Tovrstne oddaje so umetni inkubatorji, tovarne kvazi-talentov, laboratoriji za umetno ustvarjanje novega parametra človekovega fenotipa, torej želje po vsaj 5 minutah slave. Nekaj še malo hujšega je doživel Schwarzenegger v filmu The runinng man. Oddaje tipa Big brother namreč delujejo po podobnem principu, kot je potekala vojna na področju bivše Jugoslavije. V obeh primerih svet samo opazuje kaj se je dogaja. V obeh primerih je prisotna velika množica. Posameznega »resničnostnega« junaka bi lahko primerjali z državicami na bojišču, ljudi izven Big brother inkubatorja (npr. medijski lastniki šova in ljudstvo, ki preko telefona izloča tekmovalce...) pa lahko primerjamo z velikimi svetovnimi silami ter njihovimi javnimi mnenji. Model bi bil simultanka spopadov na Balkanu (1991-2001), če bi se tekmovalci Big brotherja začeli klati med seboj, šov pa bi, zaradi vseobče gledanosti in posledično denarja, tekkel dalje. Tudi v Srebrenici človek dandanes naleti na kakšen dober vic, ki kaže, da imajo Bošnjaki oz. bosanski Muslimani, če se tako izrazim, humor v krvi bolj kot katerikoli drugi narod, ki sem ga imel priložnost spoznati. Morda pa bo nekdo nekoč napisal znanstveno delo na temo »Lokalni vici v Srebrenici včeraj, danes, jutri«.

Vasja Rovšnik, oktober 2007



KOMPLEKSNOST IN PROBLEMATIKA »BOSANSKEGA« GENOCIDA

Tolmačenje vojne v BiH 1992-1995 je že od začetka izzivalo številne polemike. Ali je bila to državljanska vojna ali agresija nekih narodov nad drugimi? Ali lahko govorimo o 500 letih tolerance in sobivanja med tamkajšnjimi prebivalci, ali o 500 letih sovraštva in strahu med njimi? So bosanski Muslimani le poturčeni Srbi oz. Hrvati ali so prav in samo oni potomci ilirsko-romanskega plemena, ki je živelo tod že od 3. stoletja p. n. š. pa vse do naselitve Slovanov in je svoje središče imelo prav v starodavni Argentarii, ki je bila takrat bojda največja naselbina na Balkanu? »Dali biće rata ili neće?«¹ »Ko je počeo rat?«² Ali mednarodna skupnost res ni hotela imeti muslimanske države na balkanskih vratih t. i. razvite Evrope? Je Slovenija dvigalo, ki je obtičalo nekje vmes, če so oni vrata? Smo bili krivi Slovenci ali so res bili krivi spet in samo Rusi ali mednarodna skupnost? Ali je celoten srbski narod odgovoren za genocid? Kje je moralna meja politične zavedenosti s strani velikosrbskega nacionalizma? Je mednarodna skupnost mižala na obe očesi ter namenoma tri leta (1992-1995) ni opazila grozovitega niza genocidnih dejanj, ki so se ji dogajala pred nosom, in ki so (le) svoj vrhunec, zaključni ognjemet, doživela v Srebrenici? O čem je razmišljal poveljnik nizozemskih modrih čelad v enklavi Srebrenica, podpolkovnik Ton Kaaremans, ko je 11. julija zvečer nazdravljal z Mladićem, medtem ko so četniške bande pobile že večino moških in fantov iz Srebrenice? Je nazdravil na srečen odhod njegovih vojakov? O čem so razmišljali zločinci Radovan Karadžić, Ratko Mladić, Radoslav Krstić in njihovi pomagači, ko so si načrtno in živalsko upali izvajati genocid sredi Evrope na pragu 21. stoletja? O čem pred spanjem razmišljajo srbski prebivalci Srebrenice, tisti, ki so bili soudeleženi v pobijanju svojih bivših muslimanskih sosedov? Ali je bitka na Kosovem polju res najhujši globalni model neke religijske zaslepljenosti, povezane s krvavim nacionalizmom? Je srbska mitologija res najbolj krvava v Evropi? Ali je beseda komšiluk za vedno izgubila svoj pomen?

¹ Iz filma *Lepa sela lepo gore*.

² Iz z oskarjem nagrajenega filma *No man's land*.

O vseh teh vprašanjih in o mnogih drugih je bilo napisano na stotine knjig in člankov, a enoznačnega odgovora ni. Je pa res, da je bil razpad Jugoslavije ter posledično vojna v BiH, eden izmed najbolj kompleksnih in krvavih dogodkov v zadnjem stoletju. Potekal je tako v urbanem kot tudi perifernem okolju, kjer je prebivalstvo med seboj močno etnično pomešano. In prav v takih sredinah je začelo prihajati do etničnega čiščenja.

V moji nalogi sem poskušal na kratko predstaviti le del posledic bosanske tragedije 1992-95 na vsakdanje življenje v Srebrenici danes, po genocidu, vzporedno pa sem poskušal z osnovnimi podatki in dogajanji tudi širše osvetliti povojno obdobje v Srebrenici ter politiko vseh protagonistov iz mednarodne skupnosti. Ob vsem tem pa se tudi zavedam, da za natančno analizo postgenocidnega obdobja ena takšno delo še zdaleč ni dovolj. Poskušal sem pa osvetliti vsaj osnovna dogajanja ter vzroke, predvsem pa posledice genocida v Srebrenici v vsakdanjem življenju njenih srbskih in muslimanskih prebivalcev.

📄 ◻ 📄 **Od obiska do raziskovalne naloge**

Do mojega obiska Srebrenice je prišlo po spletu skoraj neverjetnih naključij. Kot sodelujoči pri projektu zgodovinarjev Balkana z naslovom »History project - Remember for the future«, ki ga je organizirala nemška nevladna organizacija IIZ-DVV, sem prvič obiskal Srebrenico maja 2006. Moj prvi obisk je trajal nekaj ur in je name naredil globok vtis, zato sem se odločil, da bom iz te teme opravil diplomsko nalogo. To je potem botrovalo tudi mojemu drugemu obisku Srebrenice avgusta 2006, kjer sem poskušal uporabiti vso znanje, ki sem ga pridobil preko konferenc in seminarjev IIZ-DVV, na katerih je bil poudarek na uporabi metode intervjuja pri zbiranju znanstvenega zgodovinskega gradiva. Tovrstni seminarji na temo oralne zgodovinske metode (OHM–oral history method), iz katere posrečenega imena smo se z balkanskimi prijatelji ob kakšni pijači veliko nasmejali, so v Sloveniji nekaj novega in morda bi jih veljalo v kakšni drugačni obliki prinesiti tudi k nam. Vseh seminarjev, ki sem se jih udeležil preko organizacije IIZ-DVV je bilo 14 in na njih sem spoznal ljudi, katerim danes lahko rečem *jarani*.³ Dobra plat tega je bila tudi, da sem zato moral (z vlakom oz. avtom, ker ne letim) prepotovati vse države balkanskega polotoka (razen Grčije, 2005 sem bil celo v Prištini), saj so seminarji potekali praviloma v prestolnicah. Bil sem tudi soorganizator takšne konference z naslovom *Everyday life before and after the fall of communism on the*

³ Bosanska beseda, ki pomeni več kot prijatelj.

*Balkans*⁴, ki je oktobra 2006 potekala v Mariboru v sklopu 10. obletnice Andragoškega inštituta Slovenije. Tukaj bi se še enkrat zahvali doc. dr. Andreju Hozjanu iz zgodovinskega oddelka filozofske fakultete v Mariboru za njegovo nesebično znanstveno in humanistično pomoč, brez katere takšnega projekta ne bi bilo možno izpeljati. V bližnji prihodnosti Srebrenico zopet nameravam obiskati.

Že sama pot v iz Radgone v 740 km oddaljeno Srebrenico, ki je danes del Republike Srbske in sem jo opravil z avtom, je bila veliko doživetje, a o tem kdaj drugič. Predvsem na delu poti iz Sarajeva skozi Republiko Srbsko do Srebrenice sem opazil vidno razliko, saj je danes tod še vedno veliko porušenega. Morbiden pogled na hiše, ki nimajo zidov, tam, kjer pa jih imajo, pa vidiš takšne in drugačne nacionalistične parole in simbole, človeka navdihne s strahospoštovanjem do ljudskega življenja kot takega, saj je težko razumeti, kako se lahko kaj takega zgodi. A se je zgodilo. In temu pričajo vsi kraji na cesti do Srebrenice, kraji v katerih so se tudi dogajali (manjši) genocidi. Tukaj bi omenil kraje od Kladnja, zadnjega mesta federacije, naprej. Potoval sem skozi Vlasenico, ki je danes srbska, Miliće in Bratunac. Spremljala me je za Pomurca niti ne tako slaba cesta. Ob cesti je bilo vedno več porušenih hiš, ponekod se je videlo, da so bile porušene cele vasi. Tu pa tam sem na cesti naletel tudi na kakšno vprego. Tudi ožja okolica Srebrenice ter samo mesto sta, kljub prijetnemu avgustovskemu soncu ter zeleni naravi, dajala zelo žalosten videz. V Srebrenico se danes življenje s počasnimi koraki komajda vrača.

Samo raziskovanje genocida v Srebrenici ter vsakdanjega življenja po njem v prvi vrsti zahteva veliko mero zgodovinske objektivnosti ter najprej skrbno seznanitev z različnimi viri in literaturo, saj je tema zelo občutljiva. Uporaba metode intervjuja zahteva temeljito teoretično in praktično pripravo, saj morajo biti vprašanja na primeren način pripravljena in zastavljena. Ker so zgodovinska dejstva še vedno predmet ostrih polemik, nekatera pa šele prihajajo na dan, sem se v mojih vprašanjih skušal izogniti vojni tematiki, s tem da sem se osredotočil na parametre vsakdanjega življenja ter na primerjavo nekoč/danes.

Vprašanje pomembnosti vloge zgodovinskega ozadja dogodkov v Srebrenici 1992-1995, zahteva posebno pozornost, saj je ta tema iz različnih strani razlagana različno. Postavlja pa se tudi vprašanje, ali so nekateri srbski prebivalci Srebrenice zavestno sodelovali v genocidu proti svojim bošnjaškim sosedom.

Dejstvo je, da je Srebrenica pred zadnjo vojno na Balkanu predstavljala multietnično skupnost, ki je živela v miru in lahko rečemo vzornem sobivanju, etnični in verski drugačnosti

⁴ Več informacij o tem in drugih projektih organizacije IIZ-DVV na spletni strani www.historyproject.bg.org.

navkljub, čemur danes več ni tako.⁵ Na tej točki se poraja tudi vprašanje vloge religije in nacionalizma pri genocidu v Srebrenici ter njune vloge v vsakdanjem življenju v Srebrenici danes, na kar obstajajo različni pogledi. Ob vsem tem je treba poznati tudi ozadje in potek celotne vojne na Balkanu (v BiH, na Hrvaškem in v Sloveniji) ter večplasten odnos mednarodne skupnosti do Srebrenice med vojno in danes ter njen vpliv na vsakdanje življenje. Glavna problematika pa se vrti okrog vprašanja, ali lokalna ter državna politika in mednarodne organizacije delujejo v pravi smeri izboljšanja odnosov med srbskim in bošnjaškim prebivalstvom ter kako je v takšni situaciji sploh treba nastopati.

1.2 Cilji in zasnova naloge

V nalogi sem skušal predstaviti nekakšen skupek teoretičnih izhodišč na temo genocida in življenja po njem ter mojega empiričnega dela v obliki intervjujev z prebivalci Srebrenice. Najprej sem skušal pojasniti sam pojem genocid in njegove praktične izpeljanke, zakaj je prišlo do njega, ideologijo in mitologijo izvajalcev genocida ter koliko je bilo žrtev in kdo so bile. Zanimalo me je tudi, v kolikšni meri je v današnji Srebrenici življenje pred genocidom danes mitizirano, kaj je temu vzrok ter s kakšnimi osnovnimi življenjskimi vrednotami je determinirano vsakdanje življenje prebivalcev. Skušal sem oceniti odstopanja od idealnega vsakdanjega življenja pri nas, in sicer s primerjavo pričevanj ter različnega zgodovinskega in sociološkega gradiva. Glavni cilj je bil ugotoviti posledice genocida v vsakdanjem življenju prebivalcev Srebrenice, predvsem na področju religije, življenjskega standarda, šolstva, medosebnih odnosov in političnega življenja. Ugotoviti sem skušal tudi, kako danes prebivalci Srebrenice vidijo svojo prihodnost v samem mestu. V tem kontekstu je treba upoštevati tudi ključno vlogo religije in nacionalizma ter raznih političnih aparatov v današnji BiH ter vlogo različnih mednarodnih organizacij v vsakdanjem življenju prebivalcev. Za konec sem želel profilirati tudi napake lokalnih in federalnih oblasti ter mednarodne skupnosti v odnosu do Srebrenice danes ter njih kratkoročne in dolgoročne posledice. Še enkrat pa bi rad poudaril, da sem se v mojih intervjujih namenoma izogibal vprašanj o obdobju 1992-95, predvsem iz dveh razlogov. Prvič, na to temo sem našel veliko kvalitetnega gradiva pričevanj preživelih ter sem iz tega materiala napisal diplomsko nalogo pri zgodovini. Drugič pa zato, ker me zanima predvsem sociološki fenomen sobivanja po genocidu (v tem primeru v Srebrenici). Tukaj sem se zgledoval po modrem nasvetu prijatelja Harisa Zaimovića, avtorja

⁵ Intervju št. 3, min. 3.

novega učbenika za zgodovino v OŠ republike BiH (za federalni učni program, ki ne velja v Republiki Srbski).⁶

Naloga je zasnovana kot teoretično-empirična, saj sem v njej uporabil teoretična izhodišča različnih avtorjev in jih primerjal oz. skušal umestiti v lastne empirične podatke. Pri izdelavi naloge sem uporabil deskriptivne, komparacijske in zgodovinske metode dela ter metodo intervjuja. V prvem koraku gre za iskanje dosegljive literature in virov. Temu je sledilo zbiranje podatkov in dokumentiranje, nakar sem šel na teren zbirat podatke s pomočjo intervjujev ter jih arhiviral, obdelal ter primerjal z zbranim gradivom. Potem sem oblikoval tekst. V zaključku sem poskušal predstaviti posledice genocida v Srebrenici ter vpliv teh tragičnih dogodkov na vse pore vsakdanjega življenja prebivalcev Srebrenice v desetletju po genocidu. Ovrednotil sem tudi globalni vpliv srebreniškega genocida na razumevanje samega pojma genocid ter kaj se lahko iz dogodkov v Srebrenici naučimo.

2

DEFINICIJA GENOCIDA

2.1 Različne interpretacije in definicije

Sama beseda genocid izhaja iz grških besed *genos* (rasa) in *cide* (ubiti), njen oče pa je leta 1944 postal poljski Jud Raphael Lemkin, sicer emigrant in profesor prava na ameriških univerzah Yale in Duke.⁷ Lemkin je svoj novi pojem razumel približno takole: *Genocid je organiziran načrt različnih sovražnih dejanj, katerih cilj je zrušiti temelje življenja nekih nacionalnih skupin, torej jih uničiti. Cilj takega načrta je rušenje glavnih političnih, socialnih in kulturnih institucij jezika, nacionalnih čustev, religije in ekonomskega preživetja napadene*

⁶ Npr. knjiga Hasana Nuhanovića, Pod zastavom UN, zbornik helsinškega odbora za človekove pravice v Srbiji, Srebrenica od poricanja do priznanja, predvsem pa me je ganil dokumentarni film *Cry out from the grave*, ki s številnimi videoposnetki dogajanja v sami enklavi med obleganjem in končnim padcem ter z ganljivimi pričevanji preživelih golgot Srebrenice opisuje v vsej njeni grozljivosti.

⁷ Srebrenica od poricanja do priznanja, Odbor za človekove pravice v Srbiji, str. 22-23 (dalje Od poricanja do priznanja).

*nacionalne skupine. Genocid je naperjen proti nacionalnim skupinam kot etnijam.*⁸ *Genocidne akcije so uperjene proti posameznikom in s strani posameznikov kot članov neke nacionalne skupine.* Lemkinova zelo široka definicija je bila s strani ZN leta 1948 popravljena. Decembra je bila sprejeta konvencija ZN o preprečevanju in kaznovanju genocida. Definira ga takole:

*Genocid pomeni izvajanje vsakega izmed sledečih dejanj, katerih namen je delno ali v celoti uničiti nacionalno, etnično, rasno ali versko skupino kot tako.*⁹

Genocidna dejanja so: - ubijanje članov neke skupine,

- povzročanje resnih telesnih in mentalnih poškodb članom skupine,*
- povzročanje psihološkega pritiska z namenom uničenja skupine,*
- povzročati dejanja, ki bi vplivala na upad števila rojstev,*
- nasilna deportacija in razseljevanje družin in otrok.*

Tudi ta definicija je lahko razumljena preširoko, zato so nekateri znanstveniki iskali alternativno rešitev tej formulaciji pojma genocid, v katero so vključili tudi politični genocid (Kambodža) in razredni genocid (SZ – Stalin).

Pozneje je veliko znanstvenikov poskušalo najti pravo definicijo genocida in akademski diskurz o tem poteka še danes. V letih po Lemkinovi definiciji genocida je britanski sociolog in pravnik Leo Kuper objavil svoj pogled. On meni, da je k pojmovanju genocida treba prišteti tudi politične skupine. Mnogi so omenjali tudi nujo vključitve ekonomskih razredov kot tistih, nad katerimi se izvaja genocid, saj so politične razlike v

⁸ Zanimivo, da npr. Švedska vedno bolj uvaja model večnacionalne države, kjer pa bodo vsi srečni, ker so Švedi. Kljub temu da je to zelo utopičen poskus, pa ob pozornejšem sklepanju to ni nič kaj čudnega, saj so se Skandinavci radi zgledovali po socialnem oz. včasih celo kar socialističnem modelu predvsem socialne države, kar jim danes odlično uspeva. Vedeti je tudi treba, da je celo prvi angleški povojni premier Clement Atlee, tisti ki je premagal Churchila, v programu svoje liberalne stranke mnogo idej prevzel od socialistov. Ko sem si pred kratkim ogledal, sicer zelo kvaliteten, dokumentarni film o socializmu, kjer je bil tudi omenjen Atlee, pa sem bil kar malo razočaran, da ni bila omenjena tudi Jugoslavija, saj je vendarle predstavljala eno izmed največjih zgodb o uspehu držav vzhodnega bloka, predvsem v razmerju teritorialne majhnosti in mednarodne politične moči predsednika Tita, kar je prebivalstvo občutilo na lastni koži tudi v pozitivnem, ne samo v negativnem smislu, kot danes mnogi trdijo. Treba je priznati, da je ideja o neuvrščenih skoraj dosegla tisti teoretski idealizem, da bomo imeli vsi enako, kar v današnjem svetu še kako primanjkuje in za kar je Evropska unija le slaba inačica, predvsem kar se tiče področja socialne države. Obstaja več zanimivih anekdot o Titovi mednarodni veličini, omenil bi le meni najzanimivejše. Etiopski kralj Haile Selassie, Titov dober prijatelj in oboževalec, naj bi nekoč maršalu v dar poslal želvo, ki je nosila na oklepu diamante. Ko je Tito darilo dobil, je bil tako vesel, da je kralju podaril 80-metrsko jahto. To zgodbo bi bilo prav zanimivo raziskati. Etiopski kralj naj bi si dal celo najeti učitelje poezije, da bi pisal ode v čast Titu. Bil je edini, ki ni pokleknil pred kraljico Elizabeto, z njo je celo zaplesal, zavoljo česar se je vanj zaljubila cela Anglija z monarhinjo na čelu. V očeh mnogih je Tito predstavljal nekakšnega pustolovca, po njem so se snemali celo filmi z Richardom Burtonom ter drugimi tujimi in tudi jugoslovanskimi (slovenskimi!) filmskimi zvezdniki.

⁹ S Totten, W. S. Parsons, I. Charny, Century of genocide, str. XIII- XXXIV (dalje Century of genocide).

mnogih primerih enako pomembne kot rasne, nacionalne, etnične in verske, oz. so v tesni navezavi z njimi.¹⁰ Nekatero vidnejše alternativne definicije genocida so še podali:

F. Chalk in K. Johansson:

*Genocid je oblika enostranskega masovnega pobijanja, v katerem država ali kateri drugi organ oblasti namerava uničiti neko skupino, kot je ta skupina in nje pripadništvo definirano s strani tistega, ki genocid izvaja.*¹¹

H. Fein:

*Genocid je kontinuirano in namerno delovanje storilcev, katerih cilj je neposredno in posredno fizično uničenje neke skupnosti s preprečevanjem biološke in družbene reprodukcije, kar se kontinuirano izvaja ne glede na to, da so se žrtve predale oz. iz njihove strani ne prihaja do nobenega upiranja.*¹²

I.L. Horowitz:

*Strukturno in sistematsko uničevanje nedolžnih ljudi s strani državnega aparata.*¹³

I. Charny:

*Genocid je masovno ubijanje velikega števila človeških bitij, v primeru ko ne gre za akcije vojaških sil proti sovražnim vojaškim silam, temveč ko so žrtve nezaščitene in nimajo nobene pomoči.*¹⁴

Morda je najbolj splošna definicija genocida danes tista iz Websterjevega 3. mednarodnega slovarja v angleškem jeziku, ki pravi:

*Genocid je namerno izvajanje sistematičnih dejanj (kot ubijanje, psihično in telesno poškodovanje, nehumani pogoji za življenje, preprečevanje rojstev), ki so namenjena iztrebljenju neke rasne politične ali kulturne skupine, ali uničenju njenega jezika, religije oz. kulture.*¹⁵

¹⁰ Od poricanja do priznanja, str. 28-29.

¹¹ Prav tam.

¹² Prav tam.

¹³ Prav tam.

¹⁴ Prav tam, str. 29.

¹⁵ Prav tam, str. 30.

Seveda pa so različne teoretične interpretacije tudi posledica raznolikih oblik genocidnih dejanj. Tukaj pridemo do vprašanja, katera nasilna oz. sovražna dejanja štejejo med genocidna. To je progresivna dilema, katere srž se srečuje z vedno novimi genocidnimi dejanji. Tako se tudi parametri pojma genocid spreminjajo in dodajajo, sam proces ugotavljanja genocida pa v veliki meri deluje tudi retrospektivno, kot je to v primeru turškega genocida nad Armenci 1915-1923.¹⁶ Kot genocidna dejanja danes mnogi strokovnjaki štejejo tudi Stalinov sovjetski genocid v Ukrajini s pomočjo vsesplošne prisilne lakote v železnih letih 1932-1933.¹⁷ Tukaj torej ni šlo le za nacionalni konflikt, temveč v osnovi za strankarskega. Podobno se je zgodilo tudi v Indoneziji pri genocidu desničarske vojaške hunte nad komunisti v letih 1965-1966.¹⁸ Tovrstni genocid se je še jasneje odražal v Pol Potovi Kambodži. Največkrat pa korenine genocidnega dejanja ležijo v rasnih, nacionalnih oz. verskih konfliktih. Tukaj se največkrat izpostavlja nacistični holokavst nad Judi, Romi, Slovani in telesno oz. mentalno prizadetimi ljudmi, kot model genocida 20. stoletja.¹⁹ Rasno-nacionalni genocid se je zgodil tudi v Burundiju 1972 in Ruandi 1994.²⁰ Tudi religija je v večini genocidnih dejanj v 20. stoletju, pa tudi prej, igrala ključno vlogo. Morda najpomembnejšo je imela prav v bosanskem masakru, katerega vrh predstavlja Srebrenica. Bosanskega konflikta namreč ne moremo izključiti kot tudi delno verskega konflikta med križem, polmesecem ter ikono in prav tukaj bodo imeli strokovnjaki-teoretiki genocida še veliko problemov, saj je meja med etničnim čiščenjem ter genocidom v tem primeru močno zabrisana oz. je sploh ni.

Genocid je v mnogih primerih povezan z vojno oz. državljansko vojno ter s vsesplošno krizo v neki družbi, katere vrhunec se pozneje zgodi z genocidnim dejanjem. Za krmilom samega procesa načrtovanja ter izvajanja genocida stoji ponavadi državno oz. kvazidržavno vodstvo, ki s svojimi vzvodi poskuša sistematično uničiti neko skupino, ki jo ogroža.²¹

Kot prvo pa moramo pazljivo razločiti genocid in druge masovne zločine proti določenim skupinam, kot je npr. vojna oz. državljanska vojna,²² hkrati pa se zavedati, da prav stanje vojne oz. državljanske vojne lahko na različne načine doprinaša k razvoju procesa genocida. Slednjega spremlja neka splošna državna ali družbena kriza, proces polarizacije in

¹⁶ Century of genocide, str. 41.

¹⁷ Prav tam, str. 78.

¹⁸ Prav tam, str. 236.

¹⁹ Prav tam, str. 136, 171, 208.

²⁰ Prav tam, str. 317, 408.

²¹ Od poricanja do priznanja, str. 31-57.

²² Čeprav menim, da je mednarodna skupnost s terminom državljanska vojna, za katerega se je v primeru BiH vse prevečkrat skrila, sama sebi tudi naredila medvedjo uslugo, saj mora še danes biti upravno in vojaško angažirana na Balkanu. Kot vse kaže, bo še desetletja tako.

rušenja miru ter stopnjevanje nasilja. V takšni situaciji se zgodi, da neka radikalna politična elita prevzame oblast in organizacijo države. Prav odločitve tega radikalnega političnega vodstva so odločilnega pomena za pojav genocida. Tako so od tega aparata odvisna tudi posamična genocidna dejanja na terenu. Tako genocid smatramo za sistematični proces, ki ima svojo zgradbo, začetek, potek in konec ter katerega vodi neka sprevržena, človeku sovražna ideologija. Največjo vlogo tukaj ima radikalni nacionalizem, ki ustvarja ekstremno družbeno-politično klimo, da bi jo kasneje »ukrotil«. Proces legitimacije genocida pa poskrbi, da se pridobijo množice, ki takšnim dejanjem ne bodo oporekale, oz. bodo genocid tudi izvajale.²³ Dandanes poplava strokovne literature pomaga k preventivnem lociranju morebitnih genocidnih dejanj, vendar je človeška družba v kateri živimo vse preveč nepredvidljiva, da bi takšen model bil uspešen.

2.2 Postgenocidno obdobje

Če je za genocidno obdobje značilna akcija izvajalcev v obliki pobijanja in večplastnega fizičnega in mentalnega uničevanja neke skupine, pa je za postgenocidno obdobje značilno vsesplošno uvajanje prevlade neke skupine nad drugo. Frekventnost nasilnih dejanj se zmanjša, ponavadi je področje tako ali drugače očiščeno sovražnih elementov. Postgenocidno obdobje traja v sedanost (torej se nikdar ne konča), njegove posledice pa so lahko imune na časovno oddaljenost, odvisno tudi od zgodovinske situacije. Zaznamovano je z veliko demografsko spremembo ter ekonomsko revščino.²⁴

Za postgenocidno obdobje je značilno tudi, da se sam genocid zanika oz. poskuša upravičiti. Tukaj ima pomembno vlogo tudi propaganda preko takšnih in drugačnih medijev, ki (v primeru BiH) poskuša s pomočjo mitov in starodavnega načela nekdanjih tukajšnjih praskupnosti »oko za oko« opravičiti genocid, ki se je zgodil. To dejstvo najhuje vpliva na mlade, saj so tako še bolj obremenjeni z življenjem svojih staršev.

V današnjem družbenem življenju Srebrenice obstaja veliko indikatorjev, ki kažejo na določene drugačnosti v pojmovanju osnovnih vrednot vsakdanjega življenja. Posledice genocida se kažejo ne samo v porušenih hišah, temveč tudi v glavah ljudi, kjer še vedno nastopajo neke pregrade, katerih mogoče niti čas ne bo nikoli izbrisal. Najizrazitejši vtis mi je, iz zornega kota primerjave življenja pri nas, pustilo idealiziranje življenja pred vojno, v

²³ Od poricanja do priznanja, str. 57-58.

²⁴ Prav tam, str. 34-35, Century of genocide, str. XII-XVIII.

Jugoslaviji, zato sem prav v ta fenomen usmeril še posebno pozornost. Izkazalo se je, da je *jugonostalgija* značilna predvsem za prebivalstvo Srebrenice, ki je srednjih let ali starejše. Tudi za mlade je značilna ta idealizacija, vendar tega problema nisem uspel razjasniti, saj so v času mojega obiska otroci imeli počitnice. Nekaj mladih, ki pa sem jih spoznal, pa izkušnje z življenjem pred vojno niso imeli, saj so bili še premajhni, ali pa so bili rojeni v begunskem bloku v Tuzli, trupla njihovih očetov pa so bila raztresena po gozdovih v širši okolici.

Lahko bi rekli, da so za postgenocidno obdobje v Srebrenici značilni tudi nečloveško banalni primeri iz vsakdanjega življenja, kot npr. da je sosed in predvojni *komšija* vdove Bošnjakinje tudi morilec njenega moža in sinov. Takih primerov je v Srebrenici nekaj. Še veliko več je takšnih, ki temeljijo na govoricah v stilu, *nekdo je slišal od nekoga, da je ta in ta Srb v nekem gozdu tam naredil to in to*. Zaradi takšnih grozovitih in banalnih primerov je raziskovanje vsakdanjega življenja v Srebrenici med vojno 1992-1995 malodane nemogoče in torej tudi ni bilo predmet moje raziskave. Težko je ohraniti objektivnost, obstaja pa kar nekaj zelo kvalitetnega domačega in še več tujega gradiva na to temo.²⁵

3

GENOCID V SREBRENICI

3.1 Mitološki motivi in korenine genocida

Težko je analizirati kompleksnost ideološkega konstrukta, ki je na koncu pripeljal do genocida v Srebrenici. Grobo gledano je ta konstrukt sestavljen iz mešanice verske in nacionalne nestrpnosti, izhajajoče iz močno mitizirane srbske predpostavke o stoletja trpečem srbskem narodu, braniku pred Turki (kot pozneje mit pri Hrvatih), v katerih ime so všteti tudi bosanski Muslimani. Balkanski narodi s(m)o trenutno zadnjih 20 let velemojstri v iskanju starodavnih in povečini neresničnih in sovražno nastrojenih mitov. To se vidi predvsem na Hrvaškem, kjer še vedno odkrito povečujejo ustaške nacistične simbole, ter v Srbiji, kjer se enako dogaja z rehabilitacijo četništva. Temeljna razlika med ustaštvom in četništvom je, da

²⁵ Glej str. 40, Viri in literatura.

prvo smatra za svoj vrhunec NDH v 2. svetovni vojni, drugo pa junaštva med 1. svetovno vojno. Na razvoj in eskalacijo ponovnega sovraštva med jugoslovanskimi etnično-verskimi skupinami je ključno vplivalo obdobje in razpad Titove Jugoslavije, kjer so bile nacionalne emocije do maršalove smrti postavljene v margino ter preko državne represije zatirane. Tukaj so se oškodovane počutili predvsem Srbi, večinsko najmočnejši narod. Val sovraštva v srbskih nacionalističnih krogih (predvsem diaspore, a tudi Hrvaške) je vzpodbudila tudi Kardeljeva ustava iz 1974 (s svojimi 600 in nekaj člani še danes velja za najkompleksnejšo na svetu), ki je Muslimanom priznala pravice konstitutivnega naroda ter avtonomnima pokrajinama dala avtonomijo na meji republiške.²⁶ V praktičnem odsevu odmiranja države pa je Jugoslavija postala država, kjer je lahko čistilka v termoelektrarni preprečila nakup nove turbine, ker je sedela v delavskem svetu. Verska in nacionalna nestrpnost v Jugoslaviji (zraven že prej številnih poskusov različnih diaspor) je prišla na plan že takoj po Titovi smrti, z dogodki na Kosovu leta 1981. Nato se je plamen začel širiti na vsa področja, naseljena z mešanim prebivalstvom.²⁷

3.2 Kratke oris zgodovine Srebrenice

Srebrenica je bila zaradi svojih bogatih nahajališč svinca, cinka, srebra pa tudi zlata, stoletja zanimiva mnogim osvajalcem. Prav rudna bogastva so bila vzrok, da je mesto v zgodovini bilo kar enajstkrat porušeno ali požgano. Rude so začeli izkoriščati že Iliri v 2. stoletju n. š., nadaljevali pa Rimljani (antično mesto *Argentaria*), Slovani (Srednjeveška bosanska država), Turki (več kot 400 let), Avstro-Ogrska in Kraljevina SHS-Jugoslavija. Po drugi svetovni vojni, v časih Titovega socializma, je Srebrenica poskušala ujeti korak s svetom in to ji je odlično uspevalo, saj so bile zgrajene mnoge moderne tovarne, novi rudniki, torej se je močno razvila industrializacija.²⁸

Sredi osemdesetih je bil zabeležen tudi nagli porast izobraženega prebivalstva obeh glavnih etnitet v občini, kar je bilo posledica študija mladih na mnogih jugoslovanskih univerzah, nekatere so bile celo v svetovnem merilu zelo cenjene. Tako je bilo do začetka 90-ih veliko število mladih izobražencev, ki so bili pripravljeni pomagati v splošnem razvoju mesta in občine. Vendar se je namesto tega zgodila tragedija.²⁹

²⁶ J. Pirjevec, *Jugoslavija, nastanek in razpad Titove in Karađorđevićeve Jugoslavije*, str. 234 (dalje Jugoslavija).

²⁷ J. Pirjevec, *Balkanske vojne*, str. 43 (dalje Balkanske vojne).

²⁸ S. Salimović, *Knjiga o Srebrenici*, str. 19 (dalje, *Knjiga o Srebrenici*).

²⁹ Obširneje sem zgodovino Srebrenice vključno z dogodki 1992-95 opisal v diplomski nalogi z naslovom »Srebrenica – zgodovina nekega mesta«.

3.3 Versko-državlјanska vojna, etnično čiščenje in genocid v Srebrenici

V drugi polovici leta 1991 je bilo že jasno, da velikosrbski nacionalisti pripravljajo agresijo na Bosno in Podrinje. Aprila 1992 so enote JLA ter kasneje enote Mladića, Arkana in drugih zločincev skupaj z lokalnimi srbskimi kolaboracionisti okupirale Srebrenico, kar pa ni pomenilo, da se bo mesto predalo. Več kot tri leta je herojsko prenašalo številne srbske ofenzive na področje občine Srebrenica, ki je zavrlo svojega geografskega položaja tik ob Drini predstavljala enega izmed prvih ciljev velikosrbske zavojevalne in zločinske politike. Ko je bil v aprilu 1993 dosežen dogovor o demilitarizaciji mesta ter z resolucijama 819 in 824 s strani VS OZN razglašeno zaščiteno območje pod zaščito UNPROFOR-ja, je bilo v sami enklavi okrog 40 000 obkoljenih in sestradanih beguncev in domačih prebivalcev bošnjaškega porekla, kateri so vsakodnevno umirali od granat, bolezni in lakote. Tako je bilo vse do končnega masakra v Srebrenici, ko se je izkazalo, da je bilo zaščiteno območje le oblika podaljšane agonije do končnega uničenja prebivalstva Srebrenice. Konec junija in v začetku julija 1995 pa se je pričelo to, kar je tisoče srebreniških žena in otrok zavilo v črno. Poslednji srbski napad na mesto je botroval padcu mesta in posledično pokolu več kot 8000 moških in fantov Srebrenice. 11. julija so Mladićeve enote drinskega korpusa, pomešane z raznimi četniškimi paravojskami, ob prisotnosti nizozemskih modrih čelad zavzele mesto. V nekaj dnevih po 11. juliju je bila Srebrenica etnično očiščena, vso prebivalstvo pa pobito oz. deportirano. Ubitih je bilo več kot 8000 Bošnjakov. Zgodil se je največji pokol na tleh Evrope po 2. svetovni vojni, ki bo odmeval še stoletja in bo vso svojo tragiko in herojstvo vedno našel v eni sami besedi. Srebrenica.³⁰

3.4 Karakteristike genocida v Srebrenici (Gendercide) ter podobnosti z drugimi genocidi

Glavna karakteristika srebreniškega genocida je, da so bili glavna tarča moški. Eksekutorji so bili pripadniki VRS (Vojska Republike Srbske), v katero so bili pomešani pripadniki raznih četniških vodov smrti. Nasploh pa je vojak in četnik pomenil nekaj zelo podobnega. Za srebreniški genocid je značilno, da je že v osnovi prisoten predsodek, ki ga je lansiral

bosansko-srbski propagandni stroj, sprejele pa številne tuje države, tako ali drugače vpletene v srebreniško tragedijo. Uničujoč predsodek genocida v Srebrenici je namreč bil, da je vsak, tudi neoborožen bošnjaški moški potencialna nevarnost in torej ni civilist. »*Srbi se bojujejo z Muslimani*,« je bil pogosto izgovorjeni stavek v vrhovih mednarodne politike. Nepisani moto mednarodne skupnosti pa je bil »*Rešimo civiliste*«. To je pomenilo ženske in otroke, s tem pa so bili moški in fantje Srebrenice, stari od 12-80 let, obsojeni na smrt. Za takšno predrzno domnevo pa obstaja več kot dovolj dokazov. V srebreniški regiji je bila s strani VRS izvedena popolna mobilizacija (vsi polnoletni moški), vključno z oborožitvijo s pomočjo bivše JLA, sedaj VRS. Ponekod so vojaki samo zamenjali vojaške uniforme za četniške. Medtem v Srebrenici ni bilo oboroženih niti 10% Bošnjakov. Kakšen odnos je bil vsesplošno prisoten med vojaki DUTCHBAT-ta in CANBAT-a, nazorno prikazuje video posnetek pogovora med kanadskim in nizozemskim vojaškim opazovalcem iz konca junija 1995, v katerem se pogovarjata o tem, kako ju ne briga za usodo bošnjaških moških v mestu. Takšna boleсна percepcija, pomešana z nejevero, da se kaj takega sploh lahko zgodi, je bila eden izmed ključnih vzrokov, da je v Srebrenici prišlo do genocida, saj je Mladić to razumel kot zeleno luč za pokol.³¹

4

VSAK DANJE ŽIVLJENJE V SREBRENICI PO GENOCIDU

4.1 Srebrenica leta 1991 in danes (osnovni podatki)

Po popisu iz leta 1991 je v občini Srebrenica živel nekaj več kot 37 000 prebivalcev, od tega okrog 28 000 Bošnjakov, 8000 Srbov, 600 Hrvatov in 43 »drugih«. Zaposlenih je bilo več kot 11 000 ljudi. Danes populacija občine ne presega 11 000 ljudi, od tega jih ima zaposlitev le 1500. Danes je etnično razmerje v samem mestu, ki nima več kot 4000 prebivalcev, okrog 65% : 35% v prid Srbov, v občini pa živi približno 6000 Srbov, 4000 Bošnjakov in 40

³¹ H. Nuhanović, Pod zastavom UN-a, str. 38-41 (dalje Nuhanović).

Hrvatov, kar se popolnoma identificira tudi s pravoslavno, muslimansko oz. katoliško versko pripadnostjo. Slaba infrastruktura in posledična odrezanost mesta od glavnih poti, z razliko od nekoč, ko je bila Srebrenica najbolj cvetoče rudarsko središče na Balkanu, duši sam razvoj, zato si nekateri mestni veljaki, z županom na čelu prizadevajo, da bi Srebrenica postala do neke mere od oblasti Republike Srbske, pa tudi od federacijskih oblasti neodvisen polis, podobno kot Brčko, česar pa spet drugi ne odobravajo, mogoče zato, ker jih preveč spominja na čase, ko je Srebrenica bila zaščiteno območje. Dejstvo pa je tudi, da se Vlada Republike Srbske ravno ne trudi, da bi stvari šle na bolje za vse prebivalce vzhodne Bosne, mnogi federacijski politiki pa si prihajajo v Srebrenico nabirat le politične točke.³²

Po burni zgodovini Srebrenice je danes težko govoriti o napredku. Tisoče ljudi je ostalo brez svojih ljubljenih, brez svojih domov in služb, brez prihodnosti. Prvi Bošnjaki so se v mesto množično začeli vračati komaj leta 2002, proces pa še danes poteka zelo počasi.³³

Odgovornost za dostojanstveno življenje prebivalcev danes leži na plečih različnih mednarodnih organizacij, prvenstveno OZN, EU in ZDA, ki so mirno opazovale genocid pred svojimi nosovi, velika pomoč pa prihaja tudi s strani islamskih (mednarodnih) organizacij oz. držav. Mnogi projekti že kažejo svoje prve rezultate. Vlade ZDA, Nizozemske, Švedske, Norveške, Nemčije, Japonske ter številnih drugih držav, UNDP (United Nations Development Program) in druge mednarodne človekoljubne organizacije so le nekateri izmed faktorjev, ki s svojo prisotnostjo v Srebrenici predstavljajo ne samo zakasnelo izvrševanje obveze do Srebreničanov, temveč tudi svojevrsten ekonomski blagoslov tej nesrečni regiji. Seveda pa proces splošnega ekonomskega in družbenega razvoja in reintegracije dandanes poteka zelo počasi in se srečuje s številnimi nepremostljivimi preprekami, predvsem na področju medosebnih odnosov. Tukaj se najprej spomnim besed današnjega župana Malkića, ki mi je dejal, da bi bilo veliko bolje, če bi mednarodne organizacije opravile svojo nalogo med vojno, saj potem danes v Srebrenici ne bi imele kaj iskati. Vendar bi v zvezi z ekonomskimi injekcijami mednarodnih in federalnih oblasti omenil še prodorno opazko sarajevskega prijatelja Harisa, ki meni, da nacionalizem danes ne hrani lačnega želodca in ne napolni revnega žepa. Prav ta prikriti optimizem, ki veje iz njegovih besed ter besed mnogih (predvsem mladih) Srebreničanov, je tisti fenomen, ki ni enak ničemer v modernem svetu in ki polaga upanje na boljše čase ter vsaj znosno sobivanje srbskega in bošnjaškega prebivalstva v Srebrenici.³⁴

³² Intervju št. 1, min. 2.

³³ Srebrenica 10 godina poslije, str. 4.

³⁴ Prav tam, str. 5.

Srebrenica je danes torej odvisna predvsem od mednarodne pomoči, po drugi strani pa odgovornost za preživele nosijo tudi domače institucije, prvenstveno Vlada Republike Srbske, ki nosi veliko moralno in politično odgovornost za mizerno stanje občine Srebrenica. Seveda pa odgovornost leži tudi na federalni vladi, predvsem pa na lokalni občinski administraciji z županom na čelu. Tudi tukaj so prvi koraki že narejeni, saj je lokalna oblast multietničnega značaja, kar je osnova za uspešno družbeno, ekonomsko in politično (re)integracijo občine in njenega prebivalstva. Nekaj lokalnih občinskih veljakov sem imel tudi priložnost spoznati.

Danes je v sami občini v prvi vrsti pomembno, da se odpre za vlaganja predvsem v kmetijstvo in industrijo, da bi se zagotovila prepotrebna delovna mesta, ki bi dala več upanja za boljši jutri. Tukaj ima osrednjo vlogo občinska administracija, ki nekako usmerja tuja vlaganja (seveda pa tako kot vse povsod tudi tukaj brez korupcije in klientilizma ne gre). Vendar, kot je rekel župan Malkić, preteklost se ne bo pozabila, vseeno pa ta ne sme predstavljati okovov blagostanja in razvoja, saj so si to prebivalci Srebrenice zaslužili. Srebrenica namreč ne želi biti pasivna prejemalka humanitarne pomoči, temveč aktivni partner v razvoju.³⁵ Kot bomo videli v naslednjih poglavjih, ima občina za to veliko naravnih danosti.

KOMEMORACIJSKI CENTER V POTOČARIH

Konec 90-ih so matere in ženske srebreniških žrtev, združene v organizaciji »Majke Srebrenice«, začele še en neizprosen boj, namreč za prostor, kjer bi bili posmrtni ostanki njihovih ljubljenih (v kolikor so bili sploh najdeni in identificirani) vsaj dostojno pokopani. Po anketi med več kot 12 500 svojci žrtev, se je več kot 80% izjasnilo za Potočare, naselje pred Srebrenico, kjer so nizozemske modre čelade v času vojne imele svojo bazo ter kjer so sile VRS (Vojske Republike Srbske) zbrale vso prebivalstvo zavzetega mesta ter ga tam tudi za vedno ločile, deportirale ter pobile. Sam komemoracijski center leži na drugi strani ceste od zloglasne tovarne akumulatorjev in bivše nizozemske baze, kjer je bilo pred očmi nizozemskih vojakov pobitih na stotine civilistov, predvsem moških. Vse to ima seveda simbolni značaj, ki pa je še vedno predmet ksenofobnih dejanj.³⁶ Lokacija v Potočarih je bila nato oktobra 2000 odobrena s strani takratnega visokega predstavnika za BiH Wolfganga Petritscha, maja 2001 pa je bila ustanovljena tudi posebna fundacija, ki je zbrala finančna sredstva za gradnjo komemoracijskega centra. Posebna svetovalna komisija je odločila, da bo

³⁵ Srebrenica 10 godina poslije, str. 5.

³⁶ To sem ob prvem obisku komemoracijskega centra v Potočarih maja 2006 doživel tudi sam, saj so se mimo pripeljali srbski mladeniči, ki so iz avta vzklikali »Srbija« ter s prsti kazali tripusti četniški simbol, ki je danes v očeh mnogih pridobil sloves kot nekoč nacistični pozdrav.

sam center sestavljen iz treh osnovnih komponent: sakralne (pokopališče), spominske in komercialne. Spominski in komercialni del centra je danes nastanjen preko ceste, v bivši tovarni akumulatorjev, kjer je tudi muzej. S posebnim odlokom s strani visokega predstavnika za BiH je bilo oblastem Republike Srbske tudi naloženo, da izplača nadomestek bivšim lastnikom in koristnikom tovarne akumulatorjev. Komemoracijski center je 20. septembra 2003 uradno odprl takrat že bivši ameriški predsednik Bill Clinton, v družbi takratnega visokega predstavnika za BiH Paddyja Ashdowna, Reis-i-ulema Mustafo ef. Cerića in najvišjih predstavnikov bosanskih federalnih oblasti. Ob tej Do 11. julija 2004 (9. obletnica genocida) so bili opravljeni štirje pokopi posmrtnih ostankov srebreniških žrtev (več kot 1300 identificiranih).

4.2 Prednosti in problemi pri uporabi metode intervjuja (OHM – Oral History Method)

Uporaba metode intervjuja zahteva temeljito teoretično in praktično pripravo, saj morajo biti vprašanja na primeren način pripravljena in zastavljena. Ker so zgodovinska dejstva še vedno predmet ostrih polemik, nekatera pa šele prihajajo na dan, sem se v mojih vprašanjih skušal izogniti vojni tematiki, s tem da sem se osredotočil na parametre vsakdanjega življenja ter na primerjavo nekoč/danes.

Uporaba metode intervjuja v praksi zahteva natančno in sistematično delo. Pridobljeni podatki so dragoceni vir informacij, ki predstavljajo neko družbeno situacijo takšna kot je bila (zgodovina) oz. kot je (sociologija). Potrebe po raziskovanju s pomočjo intervjuja so posledica vedno bolj prefinjenega zgodovinskega, sociološkega in kakšnega drugega znanstvenega raziskovanja, in potekajo vzporedno z razvojem same kvalitete raziskovanja družbe. Ker je povratna informacija pri intervjuju iz »prve roke«, ima večjo vrednost kot npr. pisan vir. Je nekakšen časovni stroj, ki popelje raziskovalca v sam center dogajanja, ki ga predstavlja vsakdanje življenje. To je tisto, kar pri raziskovanju malo bolj pretekle zgodovine manjka.

Sam proces uporabe in analize metode intervjuja poteka preko zbiranja informacij, kritično evalvacijo ter končno sintezo zbranih ugotovitev. Pred začetkom raziskave mora biti sistematično pripravljen vprašalnik, ki pokriva tematska polja same raziskave. Tudi sam intervju je natančno voden sklop znanstvenih postopkov. Začne se z iskanjem

sogovornikov.³⁷ Na začetku intervjuja mora raziskovalec predstaviti sebe in svoje delo ter vprašati, če lahko pogovor tudi zvočno ali vizualno posname.³⁸ Vprašanja morajo biti natančno, sistematično in tudi prijazno zastavljena, raziskovalec pa mora biti glede vprašanj tudi fleksibilen in se mora prilagajati toku pogovora, ki je pri vsakem sogovorniku drugačen. Na koncu je potrebna zahvala (lahko tudi v obliki simboličnega daru). Sogovornik mora biti tudi seznanjen s tem, kje in kako bo raziskovalno delo objavljeno oz. dokumentirano.

Podatke v obliki intervjujev je treba pravilno dokumentirati, proces dokumentiranja pa zahteva shematsko in natančno kvalifikacijo vprašanj, odgovorov ter sprotne analiz in evaluacij. Na koncu se vsi ti podatki in sprotne logične ugotovitve navedejo v zaključni sintezi. Kvalitetno dokumentirani podatki so tudi v veliko pomoč prihodnjim raziskavam.

5 ANALIZA INTERVJUJEV

5.1 Osnovni podatki in cilji mojih intervjujev v Srebrenici

Moj obisk Srebrenice je trajal 4 dni, od 15.-18. avgusta 2006. Med mojim bivanjem tam sem opravil 13 intervjujev, od tega sem jih z dovoljenjem sogovornika 7 posnel tudi na trak. Posnetega materiala je za slabe 4 ure. Ostalih 8 intervjujev sem opravil z zvezkom v roki. V mojem vprašalniku sem se osredotočil na primerjavo vsakdanjega življenja skozi oči intervjuvancev pred vojno, po vojni in danes. Vprašanja sem razporedil po temah, poleg tega pa dopustil možnost sogovorniku da vodi pogovor. Teme vprašanj so naslednje:

- Ekonomska situacija in odnosi v vsakdanjem življenju
- Lokalna in državna oblast ter politične stranke
- Mednarodna skupnost in Srebrenica
- Šolstvo, izobraževanje in vsakdanje življenje mladih
- Religija v vsakdanjem življenju
- Prihodnost Srebrenice skozi oči prebivalstva

³⁷ To je odvisno tudi od družbene klime v lokalni skupnosti in od karakterja raziskovalca samega.

³⁸ Pri snemanju s kamero se dokazano pogosto dogaja, da pri kakšni resnejši temi potencialni sogovorniki zavrnejo sodelovanje. Tako je danes verjetno zelo težko dobiti srbskega moškega sogovornika srednjih let v Srebrenici pred kamero, še posebej če bi poskušali spraševati o dogodkih 1992-1995, kar pa nikakor ne pomeni vnaprejšnjega etiketiranja srbskega prebivalstva Srebrenice kot glavnega in edinega krivca srebreniške morije.

- Problem drog v Srebrenici
- Odnos do Slovencev

Moji sogovorniki so bili: mladi lokalni zgodovinar, župan, lokalni ekonomist, policist, učitelj folklore in mesar, podjetnik, lastnik restavracije, dva zaposlena v nevladnih organizacijah, lastnik trgovine, dva natararja, lokalni novinar, pisec in kulturni delavec ter priletna babica, lastnica stanovanja kjer sem bival.

Plod mojega raziskovanja sem predstavil tudi na konferenci Zgodovinarjev Balkana v Beogradu, ki je potekala oktobra 2007, in je pomenila finalno dejanje triletnega ciklusa večjega projekta »History Project«.³⁹ Po poglavjih vsake teme bom sproti navajal tudi vprašanja iz mojega vprašalnika.

5.2 Klasifikacija vprašanj in analiza odgovorov po temah (pred vojno/takoj po vojni/danes)

5.2.1 EKONOMSKA SITUACIJA IN ODNOSI V VSAKDANJEM ŽIVLJENJU (nekoč/danes)

Na to temo sem sogovornikom postavil naslednja vprašanja:

Kako dolgo živite v Srebrenici?

Kako bi opisali ekonomski standard prebivalcev nekoč in danes? Kako je z izobraženimi?

Kako bi opisali odnos med etničnimi skupinami pred vojno in danes? So bili pred vojno tudi kakšni konflikti?

Kako bi opisali svoj odnos do druge etnične skupine? Ali imate prijatelje?

Kako bi opisali odnos federalnih oblasti in tistih RS do Srebrenice danes?

Kako bi ocenili delo mednarodne skupnosti in njenih organizacij v Srebrenici danes?

Kaj se je premaknilo med leti 1996-2006? Ali obstaja sodelovanje?

Kako je bilo tukaj leta 1996 (vprašanje Srbom)?

Se v Srebrenico ljudje vračajo ali odhajajo?

Ali obstajajo tudi politični fundamentalisti v Srebrenici danes?

Kdaj ste se vrnili v Srebrenico in kako je bilo (vprašanje Bošnjakom)?

Kako je z mešanimi zakoni? So obstajali nekoč? Obstajajo danes?

Zakaj ste se vrnili v Srebrenico?

EKONOMSKA SITUACIJA

Iz besed sogovornikov je ekonomska in družbena situacija v občini Srebrenica danes zelo težka. Pred agresijo je Srebrenica po nekaterih podatkih bila 4. najrazvitejša občina v Jugoslaviji, nudila pa je 11 500 delovnih mest, sedaj pa ni niti toliko prebivalcev. Danes je Srebrenica tretja največja občina v BiH, saj leži kar na 530 kvadratnih kilometrih, hkrati pa

³⁹ Več o tem na spletni strani www.historyproject-bg.org

daleč najrevnejša v BiH, morda celo na celotnem področju bivše Jugoslavije.⁴⁰ Življenje v Srebrenici pred vojno je bilo lepo, skoraj idilično. Industrijska razvitost, predvsem zaradi rudnikov, bogastva z lesom ter posledično večjih tovarn v okolici (pridobivanje boksita, tovarna akumulatorjev, lesno-predelovalna industrija ...), je bilo večina prebivalstva zaposlenega, veliko je bilo kmetovalcev, mnogi pa so ob tem imeli še službo. Srebrenica je živela tudi od turizma, tod je bilo priznано termalno zdravilišče, kopališče in kamp ob akumulacijskem jezeru Perućac (veliko Srebreničanov je tam imelo vikende), turisti pa so prihajali tudi na lov in ribolov ter kako drugače uživati ob prelepi reki Drini.⁴¹ Danes je zaposlenih okrog 1500 ljudi, mnogim pa danes revno kmetijstvo, ki se šele ponovno razvija in katerega vzpodbuja mednarodna skupnost preko misije UNDP in organizacija CARE INTERNATIONAL, predstavlja edini vir dohodka.⁴²

Poseben problem danes je pomanjkanje kvalitetnega kadra, tako med izobraženstvom kot med obrtniki, saj več ljudi zapušča mesto (predvsem mladih), kot pa se jih vrača. Tako na Zavodu za zaposlovanje v Srebrenici danes ni ljudi z visoko izobrazbo.⁴³ Današnja delovna sila v Srebrenici je povečini nekvalificirana, tisti ki pa so zaposleni, pa povečini nimajo delovnih izkušenj. Nezaposlenost bi naj po nekaterih podatkih bila celo 80 %! Zanimivo je tudi, da je glavni in edini zdrav paradni konj industrije v Srebrenici danes tovarna Cimos iz Kopra, katera v svojem obratu v Potočarih zaposluje 60 ljudi, v kratkem pa naj bi odprla še enkrat večjo halo.⁴⁴ Tamkajšnji delavci, ki so obeh nacionalnosti, imajo tudi najboljše in sigurne plače. Po gostilniških podatkih naj bi plača tam znašala več krog 600 konvertibilnih mark, takšna je npr. tudi plača lokalnega policista Emira, s katerim sem ob laškem pivu preživel zadnjo, žurersko noč v Srebrenici. Tukaj bi še omenil, da so policijske patrolje v Srebrenici vedno etnično mešane, torej en Srb in en Bošnjak. Še danes v Srebrenici traja trend upadanja prebivalstva, saj se Bošnjaki ne vračajo, Srbi pa jo zapuščajo.⁴⁵

Vse to je seveda posledica dejstva, da je bilo v Srebrenici po vojni vse porušeno. Mesto ni imelo elektrike in vode, porušenih je bilo 6000 hiš ter celotna infrastruktura. S pomočjo mednarodne skupnosti je danes okrog 2500 hiš popravljenih. Vodja projekta ekonomskega razvoja srebreniške regije pri organizaciji CARE INTERNATIONAL Vladislav

⁴⁰ Intervju št. 6, min. 4.

⁴¹ Intervju št. 3, min. 2.

⁴² Intervju št. 1, min. 5. Za primerjavo, prijatelj Adis, 20 let, ki je delal kot natakar v nekoč priznani restavraciji, kjer sem nočil, je za 12 ur dela na dan dobival mizernih 220 konvertibilnih mark na mesec (nekaj več kot 100 €).

⁴³ Župan mi je omenil, da se je na razpis za službo v njegovi administraciji prijavil le eden z visoko izobrazbo.

⁴⁴ Intervju št. 1, min. 7.

⁴⁵ Intervju št. 4, min. 4.

Vlajić⁴⁶ je poudaril, da je iz ekonomskega vidika Srebrenico nekoč in danes nemogoče primerjati. Danes namreč tam ne poteka normalen ekonomski razvoj v smislu klasičnega liberalnega trga, temveč gre za posebno situacijo, v kateri se poskuša zadovoljiti osnovne eksistencialne potrebe za preživetje, kot je npr. zaposlitev, saj so zaposleni ljudje bolj zadovoljni in posledično tudi tolerantni ter ne iščejo krivcev preko nacionalizmov. Vlajić je tudi potrdil mnenje ulice, da je bila s strani mednarodnih, državnih ter tudi lokalnih institucij napaka v samem postgenocidnem programskem razvoju, saj je predvsem s strani mednarodne skupnosti veljala materialna rekonstrukcija, torej obnova zgradb, za primarni cilj, medtem ko se je pozabilo na zagotavljanje novih delovnih mest. Simbol povratka je tako bila hiša, ne pa služba.⁴⁷ Tako je slaba ekonomska situacija ključni vzrok, da se prebivalstvo ne vrača, oz. mesto zapušča.

VSAKDANJI ODNOSI MED PREBIVALSTVOM (nekoč/danes)

Odnos med prebivalstvom obeh glavnih etnitet je bil pred vojno seveda neprimerljivo boljši kot danes. Seveda so tudi takrat obstajali nekateri manjši konflikti na etnični osnovi, kot v vseh drugih jugoslovanskih etnično mešanih sredinah, vendar bi vseeno lahko mirno rekli, da je bilo sobivanje v Srebrenici pred vojno vzorno. Po tradiciji *komšiluka* se je prebivalstvo v času pravoslavnih, muslimanskih in katoliških verskih praznikov obiskovalo in obdarovalo (npr. za božič in bajram), družilo pa se je tudi v službi, na izletih in družabnih dogodkih.⁴⁸ Vsi sogovorniki so tudi povedali, da so imeli (in še imajo) veliko dobrih prijateljev druge etniete. Srž problema, ki ne velja samo za Srebrenico, temveč za celotno Jugoslavijo, pa je bil v represivnih prijemih socialistične oblasti, ki je močno omejevala zdrav in nezdrav nacionalizem jugoslovanskih narodov. To je prihajalo do izraza predvsem v mitov polni vzhodni Bosni oz. v Podrinju. Tudi zato se je zgodila srebreniška žalost.⁴⁹

Tudi mešani zakoni, čeprav redki, niso bili v Srebrenici pred vojno nekaj nenormalnega, čeprav so bili bolj pogosti med pravoslavci in katoliki kot pa med pravoslavci in muslimani. Danes je znan en povojni mešani zakon, je pa tudi nekaj mešanih zvez,

⁴⁶ Vladislav Vlajić je osivel, dolgolas Srb, po poklicu ekonomist iz Tuzle, ki se sam opredeljuje za Jugoslavana. Bil je pronicljiv in zelo prijeten sogovornik, ki ima dolgoletne izkušnje z delom v nevladnih organizacijah.

⁴⁷ Sogovornik Ahmo, danes lastnik mesarije ter učitelj plesanja folkore in med vojno branilec enklave, ki mu je uspelo uiti v tisti nekajkilometrski verigi ljudi, ki so se julija 1995 prebili do Tuzle, mi je dejal nekako takole: »Svoje hiše si bomo popravili sami, naj nam raje dajo službe.« Intervju št. 7, min. 4.

⁴⁸ Intervju št. 3, min. 8.

⁴⁹ V. Vlajić mi je podal zelo zanimivo metaforo nacionalizmov v Jugoslaviji, ki jo je povzel po nekem zagrebškem profesorju in gre nekako takole: »Nacionalizem je kot planinski potok. Če na poti nima ovir bo ostal potok, če pa se bo kje zagozdil, pa bo sledila močna poplava. To se nam je zgodilo v Jugoslaviji.«

predvsem med mladimi, saj so negativni stereotipi, ki izvirajo iz okolice in družine, še vedno močno prisotni, čeprav tudi pred vojno mešani zakoni niso bili množični.

Leta 1996 so v Srebrenici živeli le Srbi (veliko jih je prišlekov v Srebrenico takoj po vojni iz bivših srbskih področij v BiH in na Hrvaškem), počasni proces vračanja Bošnjakov na svoje domove se je začel šele leta 2000, 5 let po Daytonu, veliko oviro pa je pri tem na začetku predstavljala samozvana Republika Srbska, ki se le stežka rešuje nacionalističnih spon, če se jih sploh. A vseeno je do danes bil napravljen velik korak k normalizaciji odnosov in stanje se še popravlja.⁵⁰ Predvojne vezi med obema etnitetama se počasi in le po tankih nitkah spet pletejo, čeprav predvojno stanje verjetno več ni mogoče. Etnični konflikti se danes dogajajo predvsem po *kafičih* pod vplivom alkohola, kakšen nedolžen otroški pretep pa kaj hitro dobi nacionalni predznak.⁵¹ Sicer se živi težko, a se živi, življenje pa se počasi normalizira. Danes prebivalci Srebrenice (predvsem redki entuziasti kot Sadik Salimović⁵² in Valentina Gagić⁵³) zopet poskušajo oživiti tradicijo dobrih odnosov in komšiluka, ki je nekoč odsevala v obiskovanju in obdarovanju ob verskih praznikih. Mnogi Srebreničani namreč občutijo, da so obsojeni na skupno življenje, čeprav bo senca nedavne tragedije za vedno ostala nad mestom in okolico. Tako že omenjeni novinar Salimović pri svojem delu sodeluje s srbskimi novinarji-prijatelji, čeprav obstajajo tudi takšni, ki socialno rekonstrukcijo zavirajo in s svojimi članki oz. lokalnimi časopisi podpihujejo nacionalno sovraštvo. Na splošno pa so odnosi v primerjavi z letom 2000, ko so se prvi Bošnjaki začeli vračati, dobri, saj je prisotnega veliko manj strahu. Seveda pa se incidenti še dogajajo. Tako se mi je zdel neprimeren tudi nastop srbskega pevcu Bore Djordjevića, znanega po svojem ekstremnem nacionalizmu in kaj težko si je predstavljati, da si Bošnjak in sredi Srebrenice poslušal njegove pesmi, čeprav sem izvedel, da pridejo v Srebrenico nastopati tudi muslimanski pevcu ter da na tovrstnih prireditvah vsi aplavdirajo vsem.⁵⁴ Lahko bi rekel, da sem s strani nekaterih sogovornikov dobil nekakšno idealizirano sliko, ki se povsod ne ujema z realnostjo, vendar jim tega seveda ne gre zameriti. Še več, rekel bi, da je občudovanja vredno, kako si takšni humanisti in entuziasti med prebivalce ponovno želijo vcepiti solidarnega in

⁵⁰ Intervju št. 3, min. 11.

⁵¹ Intervju št. 4, min. 16.

⁵² Moj sogovornik, sicer lokalni novinar, izobraženec, pisatelj in Srebreničan, je na začetku vojne pobegnil v Tuzlo ter se od tam vrnil v svoje mesto leta 2002. Salimović je že več kot 30 let tudi športni novinar in odlično pozna slovenske športnike, je pa tudi avtor dveh knjig o Srebrenici ter scenarija za gledališko igro. Lahko bi rekel, da je zelo pogumen človek in pravi motor kulturnega gibanja v Srebrenici, saj je tudi predsednik KD Vaso Jovanović. Ima pomembno vlogo pri normalizaciji odnosov v mestu.

⁵³ Predsednica organizacije za mlade in ženske SARA. Pri mojem obisku sem ji dolžan veliko hvaležnost, saj je uredila vse pomembne informacije, ki sem jih potreboval ter me spoznala tudi z nekaterimi domačini. Ona je bila tista, ki mi je uredila sprejem pri županu že po pol ure mojega obiska.

⁵⁴ Intervju št. 3, min. 18.

tolerantnega duha, ki je v Srebrenici prepotraben. Po drugi strani pa se večina prebivalcev Srebrenice (tudi Srbov) zaveda nevarnosti majhnih iskric nacionalizma, ki lahko vsak trenutek eskalirajo v požar. Tako je pogovor o medvojnem obdobju danes predvsem pri srbskih prebivalcih, z redkimi izjemami, tabu tema.⁵⁵ Da še zdaleč ni vse normalno, povedo tudi dejstva, da se vsako leto ob obletnici srebreniškega pokola dogajajo razni incidenti.⁵⁶

Tisti sogovorniki, ki so se vrnil v Srebrenico so mi podali zelo čustvene in hkrati občudujoče razlage, zakaj so se vrnil in kakšno je bilo ozračje takoj po povratku. Še posebej je bilo težko redkim bošnjaškim otrokom, ki so se vrnil, npr. sovrstniku, sogovorniku, sicer pa mlademu zgodovinarju Azirju Osmanoviću.⁵⁷ Iz tistega časa se spominja predvsem tega, kako osamljen je bil. Moji bošnjaški sogovorniki-povratniki so dejali, da so se vrnil zato, da bo Srebrenica spet dobila dušo, katere brez njih nima. Tam so namreč živeli njihovi pobiti svojci, ki so umrli zato, da bi se lahko danes v Srebrenici živeli.⁵⁸

5.2.2 LOKALNA OBLAST IN POLITIČNE STRANKE V SREBRENICI DANES

Na to temo sem sogovornikom postavil naslednja vprašanja:

Kakšni so odnosi med lokalno administracijo in prebivalci Srebrenice?

Kakšna je sestava lokalne administracije?

Kako deluje lokalna administracija, kakšno je delo župana?

Odnos federalnih oblasti in oblasti RS do lokalne administracije v Srebrenici?

Katere so politične stranke v Srebrenici in kakšno je njihovo razmerje moči?

Ali obstaja kakšna multietnična stranka?

Kdo najbolj pomaga lokalni administraciji pri vodenju Srebrenice? Kdo financira občino?

Kdaj so lokalne volitve?

Kako je z glasovanjem iz tujine?

Ali občina Srebrenica sodeluje s sosednjimi občinami?

Obstajajo v Srebrenici kakšne radikalne politične struje?

Kaj lahko državne in lokalne oblasti naredijo za boljšo prihodnost Srebrenice?

Srebrenica danes (po Daytonskem sporazumu 1995) leži v srbskem delu BiH, torej je pod upravo oblasti Republike Srbske (RS), je torej srbsko mesto. Na to kažejo tako krajevne table kot reklamni panoji v mestu. Glavni vzvod odločanja, ki prihaja s strani domačega

⁵⁵ Ko sem hotel intervjuvati nekega srbskega natararja srednjih let v enem izmed kafičev, me je ta odpravil z besedami: »Bolje da ostajemo prijatelji.« Verjetno se je ustrašil, da bi ga vprašal kaj o njegovem življenju med vojno, česar pa nisem nameraval in sem mu to tudi povedal.

⁵⁶ Tako so leta 2006, dober mesec pred mojim obiskom, neki bošnjaški mladeniči na komemoraciji nosili majice s podobo Naserja Orića, kar je naslednji dan botrovalo pravemu četniškemu maršu skupine srbskih nacionalistov skozi Srebrenico. Ti so prišli povečini iz Srbije, skandirali pa so četniška gesla. Intervju št. 4, min. 27.

⁵⁷ Azir Osmanović je študiral zgodovino v Tuzli in je star 27 let. Kot otrok je živel v Srebrenici, leta 1995 pa je bil deportiran v Tuzlo. Leta 2002 se je vrnil v Srebrenico in danes dela v mladinskem centru ter pri organizaciji SARA. Ves čas mojega obiska je bil več kot pozoren gostitelj, ki me je vpeljal v tok življenja v Srebrenici.

⁵⁸ Intervju št. 2, min. 9.

prebivalstva (na drugi strani so mednarodne in državne institucije), predstavlja lokalna občinska oblast, na čelu katere je trenutno župan Abdurahman Malkić, Bošnjak, njegova administracija pa je multietnična. Svoj mandat je dobil kot član stranke SDA (Stranka demokratske akcije, ki je muslimanska), ki je zmagala na zadnjih lokalnih volitvah.⁵⁹ Mislim, da je nepisano pravilo, da župan Srebrenice mora biti Bošnjak.

Ker se mnogo Srebreničanov (še) ni vrnilo na svoje domove (danes jih v federaciji živi okrog 11 000, prav toliko pa tudi drugod po svetu), imajo na volitvah tudi ti ljudje pravico, da oddajo svoj glas. Vendar je ta trend glasovanja iz tujine v upadanju. Sicer pa so druge vidnejše stranke v Srebrenici še SNSD ("rahlo" nacionalna stranka premiera RS Milorada Dodika), zloglasna SDS bivšega premiera, danes pa haaškega ubežnika Radovana Karadžića ter edina multietnična stranka SDP socialnih demokratov, v kateri sodelujejo tako Bošnjaki kot tudi Srbi in Hrvati. Naletel sem tudi na zanimiva podatek, da je do leta 2004 bil predsednik skupščine občine Srebrenice (danes župan) Srb Radivojević, ki je prestopil v pretežno bošnjaško stranko SDA in je bil v letu mojega obiska podpredsednik federalne vlade.⁶⁰

Večina sogovornikov mi je enoglasno pohvalila delo lokalnih oblasti na čelu z županom, saj je dejstvo, da funkcionirajo v zelo težkih pogojih, čeprav sem dobil občutek, da nekaj prikrivajo oz. se prikazuje idealizirano sliko situacije v mestu. Morda je to bilo tako zato, ker sem tujec, prepir v hiši pa se ne obelodanja pred gostom.⁶¹

Srebrenica v današnji bosanski politični stvarnosti predstavlja neke vrste izoliran klin, otok, ki ga je še bolj osamilo dejstvo, da ljudje iz Srebrenice spet bežijo, saj mnogi ne vidijo nobene perspektive. Dejstvo je tudi, da oblasti Republike Srbske še danes nekako zavirajo proces normalizacije ter da ima za to veliko več zaslug vlada federacije, največ pa seveda mednarodna skupnost. Največjo aktivnost med mednarodnimi organizacijami, ki delujejo v Srebrenici (o tem več v naslednjem poglavju), ima danes UNDP (razvojni program ZN), ki ima tudi velik vpliv v samem mestu. Obstaja pa tudi tista temna stran politike, ki je sicer značilna za ves svet, vendar je tukaj še posebej (s krvjo) umazana. Po mnenju večine

⁵⁹ Intervju št. 1, min. 27. Presenečen sem bil nad odličnimi, prijateljskimi odnosi med županom in njegovimi srbskimi sodelavci, kar je za nas »Nebosance« še en paradoks povojne BiH (nekoč *Bosne ponosne*).

⁶⁰ Intervju št. 3, min. 22. BiH je danes razdeljena na dva dela: federacijo (Bošnjaki in Hrvati) ter na Republiko Srbsko.

⁶¹ Zanimivo je, da županova družina po njegovih besedah ne živi v Srebrenici, temveč v Sarajevu, tako da tudi on vsak dan v Srebrenici ni prisoten. Sarajevski prijatelji niso imeli nič kaj dobrega povedati o samem županu, vseeno pa moram priznati, da se je meni zdel zelo sposoben in malodane zvit politik, ki ve, kaj dela. Na splošno pa zelo zanimiv človek. Predvsem pa moram poudariti, da je do mene bil zelo prijazen, saj sem bil komaj 20 minut v Srebrenici, pa sem imel pri njem že dogovorjen intervju, ki je ob buteljki radgonskega traminca trajal slabi dve uri.

sogovornikov je Srebrenica danes namreč nekakšen politični ring, *front page news*, ki se izkorišča za nabiranje političnih točk tudi s pomočjo nacionalizmov. Za Srebrenico danes ni težko zbrati denarja, večji problem pa je, da je bilo do sedaj izpeljanih veliko napačnih projektov.⁶²

Obstaja tudi (po mojem mnenju) malce preveč idealizirano prepričanje, da bo mednarodna skupnost poskrbela za vse, saj je to njena dolžnost. Je že res, da je temu tako, vendar nisem prepričan, da je mednarodna skupnost v celoti sposobna izpeljati projekt (predvsem) socialne rekonstrukcije Srebrenice, saj se njene prioritete v mnogih primerih ne skladajo s prioriteta prebivalstva (več o napakah mednarodne skupnosti v naslednjem poglavju). To breme danes leži na plečih redkih (že omenjenih) entuziastov, ki delujejo preko nevladnih organizacij, ki so manj financirane kot tiste, ki skrbijo za materialno rekonstrukcijo. Najpomembneje za današnjo Srebrenico je, da vse glavne institucije oblasti (mednarodna skupnost z visokim predstavnikom na čelu, federalna oblast, vlada Republike Srbske in lokalna oblast) med seboj dobro sodelujejo, saj je ta proces šele v razvoju in ni samo tehnično-birokratske narave. Tukaj glavno zavoro zopet predstavlja nacionalizem, saj so še danes prisotne bolj ali manj prikrite radikalne struje, kar privre na dan ob obletnicah srebreniškega genocida.⁶³

5.2.3 MEDNARODNA SKUPNOST IN SREBRENICA

Na to temo sem sogovornikom postavil naslednja vprašanja:

Kakšna je vloga mednarodne skupnosti v Srebrenici danes?

Katere mednarodne organizacije so prisotne? Katera je največja?

Kako bi ocenili njihovo pomoč danes?

Kako bi ocenili sodelovanje mednarodnih organizacij z lokalnimi in državnimi oblastmi?

Kaj bi lahko mednarodna skupnost naredila bolje?

Katere mednarodne organizacije delajo na družbeni rekonstrukciji?

Vloga mednarodne skupnosti in njenih organizacij je danes ključna za preživetje Srebrenice. Zanimiva je izjava župana Malkića, da bi bilo še bolje, če bi opravila svoje delo že prej (pred vojno), tako da danes v Srebrenici ne bi imela kaj iskati.⁶⁴ Mnogi Srebreničani na mednarodne organizacije danes gledajo tudi postrani, saj menijo, da jim le-te kradejo posle in zaslužek. Vendar si je še zmeraj težko predstavljati situacijo brez teh organizacij v Srebrenici.

⁶² Intervju št. 6, min. 10.

⁶³ Intervju št. 4, min. 24.

⁶⁴ Intervju št. 1, min. 25.

Skupaj s projektom vračanja pregnanega prebivalstva nazaj v Srebrenico je mednarodna skupnost maja 2000 v New Yorku organizirala posebno donatorsko konferenco za Srebrenico, pod imenom *Srebrenica action plan*, na kateri je bilo zbranih dobrih 12 milijonov \$ za zagon najnujnejše pomoči Srebrenici, kot je bila voda, elektrika in infrastruktura. Mandat za to je dobil UNDP, njegov razvojni program zaobjema tudi področje Bratunca im Milićev. Premik v praksi se je začel pod tedanjim visokim predstavnikom za BiH Wolfgangom Petritschem.⁶⁵ Prisotne pa so tudi druge mednarodne nevladne ali pol-vladne organizacije iz Nizozemske, Nemčije, Španije, Škotske, Norveške, Švedske in nekaterih drugih držav, ki pa delujejo v manjšem obsegu kot UNDP. Tukaj bi jih omenil le nekaj: SARA, CARE international, Majke Srebrenice, OSC in OHR. Vse te organizacije na svoj način pomagajo pri normalizaciji odnosov in situacije v Srebrenici. Mednarodne enote UNPROFOR-ja v sami občini že od leta 1995 po odhodu DUTCHBAT-a in kasneje daytonskega sporazuma niso redno prisotne, prihajajo le v obliki patrolj (tudi s helikopterji), manjša enota pa je nastanjena v sosednjem Bratuncu, kjer je tudi pisarna OHR (Official High Representative - posebnega odposlanca za BiH, ob mojem obisku je to bil še Christian Schwarz-Schilling, pred njim pa Paddy Ashdown, danes je to Miroslav Lajčak).⁶⁶

Vendar pa nekateri sogovorniki menijo, da preveliko naslanjanje na mednarodno skupnost in njene organizacije ni koristno za zdrav razvoj občine. Tukaj bi še enkrat omenil napako že v osnovni ideologiji rekonstrukcije Srebrenice s strani mednarodne skupnosti, na katero sem bil opozorjen, namreč da predstavlja simbol povratka hiša, ne pa služba, kar ni uravnoteženo z dolgoročnimi realnimi potrebami prebivalstva.⁶⁷ Vseeno pa stvari gredo na bolje, še posebej, če se današnja situacija primerja s tisto leta 2003. Ta prva faza t. i. hitrih projektov za obnovo predvsem infrastrukture in zgradb pa se počasi zaključuje in potreben bo temeljitejši načrt za socialno rekonstrukcijo, ki je do sedaj bila v senci materialne.⁶⁸

Največja in najvplivnejša mednarodna organizacija v Srebrenici je UNDP (United Nations Development Program – razvojni program ZN), katere srebreniško pisarno vodi belgijski diplomat Alexandre Prieto.⁶⁹ V prvi vrsti je področje delovanja te misije zadovoljevanje osnovnih potreb prebivalstva, torej infrastrukture in drugih oblik materialne rekonstrukcije v srebreniški regiji. Misija ima tudi vlogo koordinatorja na relaciji med

⁶⁵ Intervju št. 5, min. 7.

⁶⁶ Intervju št. 5, min. 10.

⁶⁷ Intervju št. 6, min. 19.

⁶⁸ O napakah mednarodne skupnosti med vojno in njeni sokrivdi za genocid v Srebrenici sem pisal v diplomski nalogi pri zgodovini, z naslovom Srebrenica - zgodovina nekega mesta.

⁶⁹ Na žalost ga ob mojem obisku Srebrenice ni bilo v mestu, zato sem se pogovarjal z njegovo namestnico Svetlano Mijuk, Srbkinjo iz Srbije, ki pa je že na začetku pogovora poudarila, da lahko izjave za medije daje le njen belgijski šef. Zato sem v intervjuju le stežka pridobil njene osebne poglede.

državnimi in lokalnimi oblastmi, torej nekako povezuje predvsem oblasti Republike Srpske z lokalno administracijo. Na področju socialne rekonstrukcije in šolstva direktno ne deluje, saj za to nima mandata.⁷⁰ CARE international je organizacija, ki skrbi za razvoj storitvenega sektorja, predvsem turizma, kar ji z različnimi projekti dobro uspeva. Njeni sodelavci se ukvarjajo tudi s splošnim ekonomskim razvojem srebreniške regije. Delujejo predvsem na sodelovanju s sosednjimi občinami, tudi preko Drine.⁷¹ SARA je organizacija za mlade in ženske Srebrenice. Organizacija prireja razne okrogle mize in delavnice na temo tolerance in medsebojnih odnosov za boljše sobivanje. Organizirali so že nekaj odmevnih projektov, tako tudi srečanja pripadnikov vseh ver v Hiši zaupanja.⁷² OSC oz. OVSE, organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi (angl. Organization for Security and Cooperation in Europe), ki deluje preko EU, ima mandat za ureditev problemov na področju šolstva in izobraževanja. Njihova pisarna je v Bratuncu, kjer je tudi pisarna visokega predstavnika za BiH (OHR). Od domačih združenj bi omenil organizacijo Žene Srebrenice, ki se bori za vsaj delno popravilo krivic, ki so jih doživele (aretacija in obsodba haaških obtožencev in drugih zločincev ter finančna eksistenca).⁷³ Najbolj prijetno pa me je presenetilo Kulturno društvo Vaso Jovanović, kjer otroci obeh etnitet mojstrsko plešejo folkloro pod vodstvom učitelja Ahma in kulturnika Sadika (glej sliko, str. 40).

5.2.4 ŠOLSTVO, IZOBRAŽEVANJE IN VSAKDANJE ŽIVLJENJE MLADIH

Na to temo sem sogovornikom postavil naslednja vprašanja:

Katere šole delujejo v občini Srebrenica?

Po katerem programu delajo?

Koliko imajo učencev? Kakšno je njihovo etnično razmerje? So razredi mešani?

Kakšni so pogoji šolanja na srebreniških šolah?

Kam gredo srebreniški otroci v srednje šole in študirat?

Kje študiraj srbski in kje bošnjaški otroci? Kakšen je odstotek izobražene mladine?

Ali danes obstajajo nacionalni konflikti med otroci? Kakšne nacionalnosti so učitelji?

Kam hodijo otroci na ekskurzije in letovat?

Kje mladina preživlja prosti čas? Katere kulturne dogodke obiskuje mladina?

Obstaja mladinski center? Kateri kulturni dogodki se odvijajo v Srebrenici?

Kaj bi se moralo narediti, da bi otroci Srebrenice imeli boljšo prihodnost?

Osnovne in srednje šole (gimnazijo, medicinsko, kemijsko) v Srebrenici in njeni okolici je pred vojno obiskovalo okrog 11 000 učencev oz. dijakov. Danes je na obeh šolah v Srebrenici

⁷⁰ Intervju št. 5, min 13.

⁷¹ Intervju št. 6, min. 21.

⁷² Intervju št. 4, min. 32.

⁷³ Povratak života, str. 9-22.

(osnovni in srednji) in nekaj podružničnimi v občini skupno število učencev oz. dijakov le okrog 1500, od tega le okrog 250 Bošnjakov.⁷⁴ Učni program še vedno ni skupen, tako da se dela po učnem načrtu Republike Srbske, zaradi česar mnogo bošnjaških otrok obiskuje šole izven občine, ki so pod okriljem federacije in delajo tudi po njenem učnem programu. Te šole v okoliških vaseh z bošnjaško večino (npr. Osat, Leskovik, Žutica in Osmaće) naj bi dosegale boljše uspehe na področju šolstva prav zaradi bolj modernega in tolerantnega federalnega učnega programa. Po drugi strani obiskuje šole v Srebrenici kar nekaj otrok iz Ljubivije (Srbija!) in Bratunca.⁷⁵ Pomembno je tudi dejstvo, da imata šoli v samem mestu le za vzorec bošnjaških učiteljev (na vsaki šoli le 1-2), večina jih je Srbov. Sami razredi v obeh šolah so etnično mešani.⁷⁶

Kraj morebitnega nadaljnega študija srebreniške mladine je določen z nacionalno pripadnostjo. Tako srbski otroci obiskujejo fakultete v Zvorniku, Bijeljini, Palah, Banja Luki in v Srbiji, bošnjaški otroci pa odhajajo študirat v Tuzlo in Sarajevo. Mnogi ostanejo v svojih novih sredinah. Pozitivno pa je, da sta se jeseni 2006 v Srebrenici odprla pravni in ekonomski oddelek sarajevske univerze, tako da imajo mladi danes možnost študirati v domačem kraju. Odnosi med učenci na šolah se počasi normalizirajo, čeprav se še dogaja, da je navaden otroški, vendar etnično mešani konflikt, interpretiran skozi oči nacionalizma. To negativno vlogo v občini Srebrenica opravlja nek lokalni medij, katerega se mi ne zdi vredno poimenovati, ki s takšnimi in drugačnimi nestrpnostmi skuša spet nazaj podžgati sovraštvo. Tudi zato je danes največji problem prosvete slabo materialno stanje šol, kar posledično vpliva na kvaliteto pouka.⁷⁷

Predvsem s strani nekaterih nevladnih organizacij in drugih humanitarnih društev širom bivše Jugoslavije in sveta je dobro poskrbljeno za humanitarno pomoč srebreniškim otrokom, ki imajo možnost sodelovanja v raznih kampih in potujejo na ekskurzije ter se predstavljajo tudi v tujini. Tukaj bi poudaril pozitivno in občudovanja vredno vztrajnost nekaterih ljudi pri KD Vaso Jovanović iz Srebrenice, v katerem bošnjaški in srbski otroci plešejo folkloro.⁷⁸ Otroci Srebrenice poleti letujejo v Neumu, na slovenski, hrvaški in

⁷⁴ Prijatelj Azir, ki je kot otrok preživel vso srebreniško agonijo 1992-1995 in bil na koncu (na srečo) deportiran, mi je povedal, da je v Srebrenici šola delovala tudi med vojno! Intervju št. 2, min 22.

⁷⁵ Intervju št. 4, min. 37, Intervju št. 1, min. 32.

⁷⁶ Intervju št. 3, min. 30.

⁷⁷ Intervju št. 2, min 25.

⁷⁸ S tem mislim na predsednika društva g. Sadika Salimovića in plesnega mojstra Ahma, oba sta bila tudi moja sogovornika. O Ahmu je neki Nемеc pred kratkim posnel tudi dokumentarni film, prav na temo folklorne. Najbolj presenečen pa sem bil, ko mi je Ahmo pokazal svoj zvezek, v katerem je imel narisanih na stotine plesnih figur njihove lokalne folklorne. In ko sedaj primerjam ples folklorne neke povprečne slovenjgoriške šole in izvedbo folklorne plesa v režiji otrok KD Vaso Jovanović, se vedno bolj zavedam, kakšne umetnosti sem bil deležen prvega dne mojega obiska, ko sem bil vabljen, da prisostvujem vaji.

črnogorski obali. Žalostno pa je, da je to edini način, da srebreniški otroci kam potujejo, saj starši povečini nimajo denarja za daljša individualna družinska potovanja. Izvedel sem tudi, da neki bošnjaški klub iz Slovenije redno obiskuje in s šolskimi potrebščinami pomaga šolarjem.⁷⁹

V sami Srebrenici je za otroke poskrbljeno v nekaj društvih in preko nekaterih nevladnih projektov in organizacij (npr. društvo SARA), pri katerih mesto obiščejo tudi tisti otroci, ki so bili pred vojno pregnani, da spoznajo mesto svojih staršev. Veliko otrok (okrog 100) igra nogomet v mlajših selekcijah nogometnega kluba Guber, katerega velik simpatizer, mecen in predsednik je župan Malkić, ki je po lastnih besedah nekoč tudi sam igral nogomet.⁸⁰ Da bi se situacija na področju šolstva izboljšala, bi bilo treba najprej urediti boljše materialno stanje šol, vzbuditi zavest, da je sodelovanje dobro za vse, ter izolirati vpliv nacionalizma, predvsem na šolarje. Mladi sami pa bi morali prevzeti večjo odgovornost za svojo prihodnost, kar pa se danes ne dogaja.⁸¹

5.2.5 RELIGIJA

Na to temo sem sogovornikom postavil naslednja vprašanja:

Kakšno je razmerje po verski pripadnosti med prebivalstvom?

Kako je organiziran verouk? Ali je obvezen?

Obstaja sodelovanje med verskimi skupnostmi?

Kako bi ocenili to sodelovanje nekoč in danes?

Kako so posamezne verske skupnosti organizirane? Kdo jih financira?

Kako bi opisali odnos med pravoslavno in islamsko versko skupnostjo v Srebrenici?

Ali vera v Srebrenici danes predstavlja oviro ali izboljšuje medosebne odnose?

Danes je razmerje vernikov (pravoslavni in muslimanski) podobno kot je razmerje v etnični strukturi, to je 2:3 v prid Srbov v celotni občini, v samem mestu pa nekje izenačeno (mesto ima čez 3000 prebivalcev). Tod živi tudi 40-60 Hrvatov, torej katolikov. Vse tri vere so tudi organizirane, delno so financirane tudi s strani občine (7000 KM letno). Kot sem že omenil, je bila v Srebrenici tradicija, da so se verniki v času različnih verskih praznikov (bajram, božič,

⁷⁹ Intervju št. 3, min. 32, Intervju št. 2, min 30. Šokanten pa je podatek, ki mi ga je podal sovrstnik in mladi zgodovinar Azir, ki je dejal, da je samo 7 ali 8 mladih do 30 let iz Srebrenice danes fakultetno izobraženih oz. jih študira. Če pomislimo, da ima občina danes nekaj čez 10 000 prebivalcev, je ta številka zelo majhna.

⁸⁰ Intervju št. 1, min 6. Župan je dejal nekako takole: »Komaj 15 dni sem bil župan, pa sem že organiziral nogomet.« A naj se ta stavek sliši še tako samohvalno, verjamem da lahko tako (ne)pomembna stvar kot nogomet premakne splošno vzdušje v mestu na bolje, še posebej, če Bošnjaki in Srbi igrajo skupaj. Tukaj bi spomnil na to, kako je bilo nazadnje, ko so ti dvoji še z nekaterimi drugimi skupaj igrali nogomet. Izpostavil bi igralce, kot so bili kapetan Hadžibegović, Baždarević, Piksi Stojković, Mihajlović, Prosinečki in nenazadnje naš »kapo dol« Srečković.

⁸¹ Intervju št. 4, min. 40.

Marijino vnebovzetje...) obiskovali in obdarovali. Danes se ta tradicija spet poskuša oživetiti, vendar je podlaga za to popolnoma uničena, prav zaradi nacionalno-ksenofobne vloge religije v bosanski vojni. Tako danes verske organizacije v Srebrenici delujejo bolj vsaka zase, sodelovanje med njimi se bolj spodbuja s strani nevladnih organizacij kot je SARA, in tudi občine. Cilj tega je vzpodbuditev multietničnega dialoga.⁸²

Verouk v Srebrenici danes poteka v sklopu šole in je neobvezen ter ločen, a se vpisuje v izkaz. Obe največji verski skupnosti v Srebrenici (islamska in pravoslavna) imata tudi svoje individualne donatorje, ki prihajajo predvsem iz tujine oz. diaspore. Tako je velik donator srbska pravoslavna cerkev, na drugi strani pa je islamska verska skupnost financirana s strani diaspore po vsem svetu (neka organizacija iz Chicaga je zbrala denar za islamski center) in iz mnogih islamskim držav (vlada Malezije npr. gradi džamijo), kar pa je trend v celotni BiH.⁸³

Mnenje nekaterih sogovornikov obeh etnitet pa je, da bi se prav na področju verskega dialoga moralo narediti še mnogo več, a je ta proces zaviran s strani »višjih« sil. Model Hiše zaupanja je vendarle le majhna zvezdica na temnem nebu nad Srebrenico, o katere svetlosti na koncu odločajo prebivalci sami.

5.2.6 PRIHODNOST SREBRENICE IZ OČI BOŠNJAKOV IN SRBOV

Na to temo sem sogovornikom postavil naslednja vprašanja:

Kakšna je ekonomska prihodnost Srebrenice?

Ima Srebrenica po vašem mnenju svetlo prihodnost?

Kakšno bi bilo vaše sporočilo ljudem izven Srebrenice, svetu? Kaj lahko oni storijo za Srebrenico? Kaj lahko Srebreničani sami storite za boljše prihodnost?

Kaj lahko Srebrenica razen žalostne preteklosti še propagira? Morda turizem?

Katere so turistične možnosti, ki jih Srebrenica lahko izkoristi?

Kako mednarodna skupnost pomaga pri razvoju turizma?

Iz analize odgovorov o prihodnosti Srebrenice sem naletel na zanimive rezultate. Največ k normalizaciji bi pripomogel hiter ekonomski razvoj regije, ki bi bil ključnega pomena.⁸⁴ Najsvetlejšo prihodnost, čeprav kratkoročno, danes predstavlja turizem,⁸⁵ čeprav se nekaterim

⁸² Intervju št. 4, min. 2-4. Organizacija SARA – združenje mladih žensk, je pred kratkim v Hiši zaupanja organizirala skupni večerji vernikov, za božič in bajram. Vodja organizacije, sogovornica Valentina, mi je povedala, da sta srečanja dali dobre rezultate in da je na tem treba graditi ter organizirati čimveč tovrstnih dejanj. Hišo zaupanja sem obiskal že maja 2006, ob prvem obisku Srebrenice, v okviru projekta »Remember the future« nemške nevladne organizacije IIZ-DVV.

⁸³ Intervju št. 3, min. 26. Ni odveč reči, da iz izkušenj vemo, da so verski centri mnogokrat osišče verskih fundamentalizmov, v tem primeru srbskega in muslimanskega.

⁸⁴ Intervju št. 6, min. 25.

⁸⁵ Prav tam.

zdi, da je malce morbidno govoriti o njem.⁸⁶ Srebrenica danes razen propagiranja nedavne tragedije lahko propagira predvsem življenje, kar naj bi potekalo prav preko raznovrstne turistične ponudbe.⁸⁷ Kot uspešna predvojna turistična regija ima Srebrenica tudi danes kaj ponuditi na tem področju. Z razvojem turizma se danes ukvarja nevladna organizacija CARE international, ki si prizadeva znova postaviti turizem na noge. Ob tem poskuša vzpostaviti mrežo sodelovanja s sosednjimi občinami Bratunac in Milići, pa tudi s tistimi v Srbiji (Bajina Bašta, Ljubovija, Užice, Višegrad), s katerimi srebreniška občina deli področje ob reki Drini.⁸⁸ Več kot 600 m globok kanjon reke Drine, katerega gozdovi so bogati z divjačino, bi lahko predstavljal odlično destinacijo za lov, ribolov, rekreacijo in kampiranje. Tudi jezero Perućac spada v kategorijo morebitne skupne turistične ponudbe. Organizacija CARE international razvija komplementarni program regije na obeh bregovih Drine, v katerem zraven že omenjenih lova, ribolova in kampiranja nudi tudi smučanje, trekking in ekstremne športe ter možnost turističnih nočitev.⁸⁹

Občina Srebrenica je zelo bogata tudi z naravnimi viri, ki pa jih je potrebno znova postaviti na noge. Tako bi se moralo znova izgraditi rudarsko in lesno-predelovalno industrijo.⁹⁰ Izvir zdravilne mineralne vode Crni guber⁹¹ in nekoč uspešno zdravilišče Domavija sta velika potenciala Srebrenice, vendar se zatika pri podeljevanju koncesij za to dejavnost.⁹²

Srebrenica bo težko iz krize izšla sama. Ljudem je treba omogočiti korektno izkoriščanje naravnih virov, kar je naloga mednarodnih organizacij in lokalne oblasti. Vendar je najprej treba dokončati projekt dokončne izgradnje infrastrukture, predvsem cest, saj brez njih nič drugo ni mogoče. Glede mojega zadnjega vprašanja v intervjujih, kakšno sporočilo bi sogovorniki posredovali sodržavljanom in svetu izven Srebrenice, se mi zdi najbolje, da nekatere izmed njihovih misli (ki so me globoko ganile) poskušam posredovati dobesedno:

⁸⁶ Intervju št. 5, min. 17.

⁸⁷ Intervju št. 2, min. 32.

⁸⁸ Intervju št. 6, min. 21. Program organizacije in njeno delo mi je podrobno predstavil njen vodja Vladislav Vlaić.

⁸⁹ Intervju št. 6, min. 23, Intervju št. 1, min. 37.

⁹⁰ Nazoren je podatek, da se je pred vojno v Srebrenici z gozdarstvom ukvarjalo 1500 ljudi, danes pa le okrog 300. Intervju št. 1, min. 30.

⁹¹ Intervju št. 3, min. 27. Avstro-Ogrska oblast je že leta 1903 v tujino (ZDA, Nizozemska, Nemčija) izvozila milijon steklenic ustekleničene zdravilne mineralne vode Crni guber. Danes voda odteka v prazno.

⁹² V Srebrenici sem v nekem kafiču naletel na vrstnika Srebreničana, ki si je ustvaril poslovno kariero v Nemčiji z zidarskimi posli. Jezno mi je potožil, da bi z lahkoto vložil milijon KM v izvirsko in zdraviliško dejavnost, a mu lokalne in mednarodne oblasti to preprečujejo.

“Sami se moramo prilagajati panevropskim integracijam, ne pa one nam. Vendar je srebreniška regija danes v vseh mogočih tranzicijah; ekonomski, družbeni, državotvorni in politični, zato proces razvoja in normalizacije ne more potekati hitro. Pomembno je da mladi ne bodo izgubili upanja, da bodo počakali in ne odšli. Ne smemo se predati.”⁹³

“Hočem ostati tu, saj je to dom mojih prednikov. Verjamem v skupno prihodnost, saj drug brez drugih ne moremo. Člani moje družine so tukaj umrli, da bi jaz lahko tukaj živel. Želim pa si, da ne bi nikoli več bilo norosti (ludila) med ljudmi tukaj. Nikomur namreč ne želim, da se mu zgodi, kar se je meni in mojim.»⁹⁴

“Pozitivizem ne pa brezperspektivnost, saj je z voljo mogoče spremeniti stvari. V tej vojni smo vsi izgubili. Ni zmagovalca. Nikoli ne sme več obstajati noben ideal, ki bi opravičeval vojno. Dati moramo vse od sebe, da bo prihodnost boljša.”⁹⁵

“Ljudje morajo vzeti prihodnost v svoje roke. Tudi mladina. V kafičih danes mladi obeh etnitet sedijo skupaj, kar je bilo še pred nekaj leti nepredstavljivo. To je dokaz, da je boljša prihodnost mogoča.”⁹⁶

“Ne sme se pozabiti, kaj se je zgodilo, a Srebrenica mora propagirati življenje.”⁹⁷

Zaključil bi lahko s komentarjem sarajevskega prijatelja Asmirja ki mi je ob neki priložnosti dejal:

“Ovom gradu i bog je već odavno rekao zbogom. A ljudi još uvijek moraju da probaju nekako normalni i dostojanstveni živjeti.”

5.2.7 PROBLEM DROG V SREBRENICI

Velik problem v Srebrenici predstavlja uživanje mamil med mladimi. Še vedno je to tabu tema, o kateri se javno ne govori, bilo pa naj bi že kar nekaj smrtnih primerov. Ti so bili povečini uradno razglašeni za zastoj srca. Narkomani so tretirani kot nekdo, katerega se je

⁹³ Intervju št. 6, min. 26.

⁹⁴ Intervju št. 2, min. 32.

⁹⁵ Intervju št. 4, min. 40.

⁹⁶ Intervju št. 5, min. 18.

⁹⁷ Intervju št. 4, min. 41.

treba izogibati, ne pa mu pomagati. Tudi kriminal, povezan z mamili, je v Srebrenici danes konkretno prisoten, saj je bilo v letu 2006 več aretacij domnevnih dilerjev.⁹⁸

S pomočjo organizacija SARA je bila med 250 srebreniški osnovnošolci in srednješolci maja 2004 opravljena raziskava na temo droge med mladimi v Srebrenici, ki je pokazala katastrofalne rezultate. Razlogi za to so različni, predvsem individualni, verjetno pa jih potencira tudi tragična in katastrofalna socialno-ekonomska situacija zaradi nedavne zgodovine, brezupnost in brezperspektivnost ter posledično poskus bega od realnosti s pomočjo različnih drog.⁹⁹

Razpon starosti anketirane mladine je bil 13-19 let, večina vzorca pa je sodila v razpon 15-18 let. Raziskava je bila sestavljena iz 5 delov oz. tem: splošna socio-demografska vprašanja, vprašanja o prostem času in aktivnosti, vprašanja o (ne)zadovoljstvu mladih s svojo situacijo in s stanjem v svoji okolici, vprašanja o izkušnjah mladih z različnimi drogami, za konec pa je obdelana analiza vzrokov in indikatorjev uživanja mamil med mladimi v Srebrenici. Izsledki raziskave so bili sledeči:¹⁰⁰

- Nezaposlenost je prisotna v kar 72 % družin anketiranih otrok, 80 % le teh je popolnih družin, ostale pa samohranilske. 76 % vprašanih je zaskrbljenih glede svoje prihodnosti in samo dober odstotek jih verjame v uspešno delovanje države. Še bolj katastrofalen je podatek, da bi kar 59 % vprašanih rado zapustilo Srebrenico in odšlo v tujino.
- Glede prostega časa je nazoren podatek, da kar 91 % mladih preživi 1-5 ur na dan pred TV-jem, dobra polovica pa ob vikende in praznike preživi v *kafičih* in diskotekah. Ena izmed posledic tega je, da je že 58 % vprašanih poskusilo cigareto, 34 % pa se jih redno sprošča v svoji družbi z alkoholom.
- 25 % vprašanih meni, da je treba v življenju poizkusiti vse, kar bi predstavljalo beg iz stvarnosti. Zastrahujoč je podatek, da je po mnenju anketirancev drogo v Srebrenici možno dobiti na vsakem koraku.¹⁰¹ Tako 20 % vprašanih pozna nekoga, ki se zabava ob drogi, 11,3 % pa jih priznava, da so z uživanjem mamil že imeli izkušnje.

⁹⁸ Intervju št 4, min. 36.

⁹⁹ Tukaj lahko potegnem mnogo vzporednic z domačo Gornjo Radgono, kjer smo že od nekdaj znani po nadpovprečnem številu narkomanov in smrti zaradi »zlatih šusov«, saj so predvsem parametri ekonomske slike v 90-ih bili podobni (pred vojno visoko razvita občina, po vojni oz. osamosvojitvi pa naenkrat visoka brezposelnost in revščina prebivalstva). Na srečo je naša vojna trajala samo 10 dni, mnogo mojih soobčanov pa je našlo službo v sosednji Avstriji.

¹⁰⁰ Anketna raziskava na temo droge med mladimi v, SARA – Udruženje mladih žena, str. 22.

¹⁰¹ Podatek je malce dvoumen, saj avtor raziskave ne pove jasno, ali je vprašalnik upošteval pod pojmom droge tudi alkohol in cigarete.

Stanje je torej več kot zaskrbljujoče, čeprav se s podobnimi težavami ubadajo tudi drugi predeli BiH in zanimivo bi bilo danes ta problem podrobneje raziskati ter podatke primerjati z letom 2004.

5.2.8 ODNOS DO SLOVENCEV

Na to temo sem sogovornikom postavil naslednja vprašanja:

Ste že kdaj bili v Sloveniji? Kakšen je vaš odnos do Slovenije in Slovencev?

Ali imate kakšne prijatelje pri nas?

Analiza odgovorov mojih sogovornikov daje vtis dobrega mnenja o Sloveniji in Slovencih. Mnogo Srebreničanov ima prijatelje v Sloveniji (sonarodnjake in Slovence), nekateri (kot npr. župan Malkić) so v naši državi služili jugoslovansko vojsko, drugi spet so nekaj časa pri nas službovali. Čutiti je, da ljudje (predvsem Bošnjaki) cenijo medvojno in tudi povojno pomoč slovenskega naroda bosanskemu, čeprav sem v Sarajevu slišal tudi (upravičene?) očitke, da smo kupili pol Bosne. Da ti očitki niso iz trte zviti, je vidno v Sarajevu na vsakem koraku, seveda pa Slovenci še zdaleč nismo edini, ki vlagamo in poslujemo v BiH.¹⁰² Zgodba v Srebrenici je drugačna, saj se ne razmišlja toliko o tem, kdo je kaj kupil, temveč če sploh je kdo kaj vložil v Srebrenico. Tukaj bi še enkrat poudaril s strani prebivalstva zelo cenjen obrat Cimoso iz Kopra, ki predstavlja model prihodnjih vlaganj v razvoj industrije v Srebrenici. Slovenija se omenja kot vzor tudi glede evropskega povezovanja. Tudi na tem področju Srebreničani računajo na pomoč Slovenije. Po drugi strani pa nekateri čutijo do Slovencev tudi predsodke ali pa so mnenja, da jih Slovenci čutijo do njih.¹⁰³ Vse, ki sem jih v Srebrenici srečal, pa je seveda zanimalo, kako se živi v Sloveniji, in rečem lahko, da imajo dokaj idealizirano predstavo o tem. Za mnoge vrstnike pa sem bil prvi Slovenec, ki so ga spoznali, presenečen pa sem bil, da so vsi omenjali Zlatka Zahovića.¹⁰⁴

¹⁰² Vlaić mi je dejal, da Slovenci bolje kot drugi poznamo pasti in tveganja poslov v BiH. Intervju št. 6, min. 28.

¹⁰³ Blizu 90 let stari *čika* mi je v nekem srbskem *kafiču* prijazno razlagal že prežvečeno in žaljivo zgodbo iz časa pred in v kraljevini, o Slovencih kot dunajskih kočijažih.

¹⁰⁴ Še en dokaz o tem, da nogomet lahko tudi združuje.

6 ZAKLJUČEK

Srebrenica danes je nerazvita občina, v katero se prejšnji cvetoči časi morda več ne bodo povrnili. Kot se je izrazil eden izmed mojih sogovornikov, je primerjava nemogoča. »*Nikoli več ne bomo bratje, a lahko smo dobri komšije, ki živijo skupaj v miru in toleranci.*« je dejal.

Na začetku mojega dela sem si postavil vprašanje, ali je beseda v komšiluk v Srebrenici izgubila svoj pomen. Po tem kar sem videl in doživel v teh nekaj dnevih mojega obiska lahko rečem, da ga ni izgubila, se pa je pomen spremenil. Pojem komšiluk danes v Srebrenici nima svoje utopične, a vendarle delno resnične, (jugo)nostalgične komponente. V Sloveniji danes radi ignoriramo, če ne celo udrihamo, po življenju v bivši skupni državi ter vsemu, kar je v povezavi z njo.¹⁰⁵ Mnogi Srebreničani pa imajo čudovite spomine na svojo industrijsko in turistično razvito občino pred vojno, vzornega modela, kjer je multietničnost šla z roko v roki z ekonomskim napredkom v socialističnem sistemu. Prav to je tudi vzrok, da je danes *jugonostalgija* med prebivalstvom (predvsem srednjih let in starejšimi) malodane idealizirana do maksimuma, in to povečini upravičeno.

Ekonomsko stanje v Srebrenici danes ne kaže neke svetle prihodnosti. Ker je bilo vse porušeno, je treba začeti pri osnovah, kot so infrastruktura in vzporedno odnosih med prebivalstvom. Visoka brezposelnost potencira slabe pogoje za življenje in botruje novim konfliktom. Svetla točka bi lahko bil turizem, ki pa je še bolj ali manj v povojih. Značilna je splošna brezperspektivnost prebivalstva, mnogo bi jih mesto ob prvi priložnosti zapustilo.

Vsakdanji odnosi v Srebrenici so razrušeni, čeprav je strah vedno manj prisoten. Po takem dogodku je seveda utopično verjeti, da bo sovraštvo zamenjala ljubezen, treba je imeti veliko manjše cilje. Že nasmeh bošnjaškega dečka srbskemu dekletu čez etnično ločene mize v lokalni je dovolj, da se zaseje seme, ki je nasprotno sovraštvu. Šolstvo v Srebrenici je v slabem stanju, bodočih študentov je malo, se pa stvari izboljšujejo, saj sta lani začela delovati oddelka ekonomske in pravne fakultete. Mladina prosti čas preživlja po lokalih, zato tudi visok odstotek mladih posega po alkoholu in mamilih. Mladi imajo močan občutek brezperspektivnosti in vdanosti v usodo. Prav tukaj bo treba v prihodnosti narediti največ, mladina pa bi morala tudi sama prevzeti malo več odgovornosti, saj je prav ona tista, ki ima v

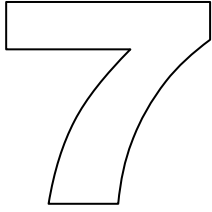
¹⁰⁵ To je trend predvsem desničarskih in desnosedinskih političnih sil v naši mladi državi, mogoče premladi, da bi razumela, da ima tam nekje v vzhodni Bosni kompleksen pojem Jugoslavija danes pomen ideala, ki bo težko še kdaj dosežen.

rokah krmilo prihodnosti, zato je treba verjeti vanjo in jo usmerjati. Dodal bi še, da je razlika med srebreniško in slovensko mladino tudi v tem, da prva kljub temu, da ni živela v tistih časih, življenje v Jugoslaviji do neke mere idealizira, naša pač ne, saj je sledila drugim, zahodnoevropskim in drugim globalnim kapitalističnim idealom, torej je črpala iz drugih vzorcev, medtem ko so mladi v Srebrenici vsak dan trepetali za svoja življenja oz. so se po vojni stiskali v begunskih centrih. Mladi v Srebrenici veliko bolj cenijo male stvari. Verski odnosi v Srebrenici so povečini v duhu ignorance, čeprav se zadnje čase nekaj premika. Predvsem je pozitiven namen oživitve lokalne tradicije medsebojnega obiskovanja in obdarovanja v času različnih verskih praznikov, a je še vse skupaj v povojjih. Okostje religije je pač preveč odrevenelo in vpeto v (nevarne) starodavne mite in predsodke, kateri so bili in so še danes na žalost glavni podpihovalec etničnega nasilja v BiH in Srebrenici. Kljub vidni brezperspektivnosti mladine, pa veliko Srebreničanov verjame v boljšo prihodnost. Ti ljudje vedo, da ni nič hujšega od vojne, zato so nosilci štafete, ki propagira življenje, kar je tudi njihova edina možnost. Da vojna več ni opcija, je v Srebrenici danes jasno. Morda prav zato v Srebrenici občutiš tisto pristno balkansko gostoljubnost, ko dobiš občutek, da bi ti ljudje dali vse kar imajo, samo da je mir.¹⁰⁶ Tudi do Slovencev imajo Srebreničani pozitiven odnos, kot do nekoga, s katerim so si blizu. Mnoge pa tudi zanima kako se pri nas živi in imajo močno idealiziran pogled na našo državo. Sem pa (tu pa tam) naletel tudi na kakšen predsodek, kar pa je normalno, če pomislim, koliko jih imamo mi o Bosancih.

Ob obisku Srebrenice se je nekaj v meni premaknilo. Izgubil sem neke stereotipe in ugotovil, da se mi danes poraja veliko več vprašanj, kot pa sem dobil odgovorov.¹⁰⁷ Zagotovo pa vem, da sem s tem, ko sem spoznal Srebrenico in Srebreničane, postal boljši človek. Njihova volja do življenja me je presenetila in presunila hkrati, saj pred obiskom nisem verjel, da je kaj takega mogoče. Danes nekateri Srebreničani v istem baru gledajo nogometno tekmo med BiH in Francijo, čeprav sedijo povečini vsak pri svoji mizi. Morda to pomeni več, kot si mislimo. Nad celotno človeško civilizacijo pa leži težka senca Srebrenice, ki naj nas vse opozarja in usmerja k dejanjem, ki bodo preprečevala, da bi balkanski sod smodnika ponovno eksplodiral. Morda bi končal s stavkom prijatelja Cosmina iz Romunije, ki mi je nekoč dejal: *»My friend, it is not possible to have borders in your mind.«*

¹⁰⁶ Takšne občutke doživlja tudi J. Sacco, avtor odličnega stripa Goražde – zaščiteno območje.

¹⁰⁷ Najnazorneje kompleksnost balkanskega paradoksa opiše nek dogodek, ki sem ga doživel na History projectu v Sofiji. Po zelo čustvenem sporu med prijateljema, Bošnjakom in Srbom, glede vojne v BiH, mi namreč ni bilo jasno, kako sta bila nekaj ur po tem sposobna za šankom skupaj piti pivo in se zabavati. Ko sem jima dejal, da tega ne razumem, sta se začela smejati. Velid mi je odgovoril: *»Ej Slovenac, pa ti još puno ne razumiješ.«*



VIRI IN LITERATURA

Knjige:

- H. Nuhanović: Pod zastavom UN-a, BZK Preporod, Sarajevo 2005.
- Helsinški odbor za človekove pravice v Srbiji: Srebrenica od poricanja do priznanja, Beograd 2003.
- Historijski mitovi na Balkanu – Zbornik, Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo 2003.
- J. Hoenig, N. Booth: Srebrenica–Record of a war crime, Penguin Books, London 1996.
- J. Sacco: Goražde - Varovano območje (strip), ZRC SAZU, Ljubljana 2006.
- J. Pirjevec: Balkanske vojne, CZ, Ljubljana 2003.
- J. Pirjevec: Jugoslavija, Založba Lipa, Ljubljana 1995.
- Misha Glenny: The fall of Yugoslavia, Penguin books, London 1992.
- M. Bojić: Historija Bosne i Bošnjaka, TKD Šahinpašić, Sarajevo 2004.
- R. Gutman, D. Riff: Leksikon ratnih zločina, Samizdat B92, Beograd 2003.
- Sadik Salimović in drugi avtorji: Knjiga o Srebrenici, Občina Srebrenica 2002.
- S. Salimović, M. Pejić: Srebrenica – povratak života, Info centar, Srebrenica 2006.
- S. Totten, W.S. Parsons, I.W. Charny: Stoletje genocida, Garland publishing, NY 1997.
- Svetovna zgodovina, Cankarjeva založba, Ljubljana 1976.
- X. Bougarel, Bosna–Anatomija rata, Edicija Reč, Beograd 2004.
- Zgodovina narodov Jugoslavije, DZS, Ljubljana 1959.

Časopisni viri:

- Dnevnik Večer: članki, 1991 – 1999.
- Tednik Mladina: članki, 1991 – 2007.
- Žurnal, informativno glasilo občin Srebrenica, Bratunac in Milići, št. 28, Srebrenica, julij 2006.
- Srebreničke novine, št. 15, Srebrenica, februar 2006.

Anketne raziskave:

- Anketna raziskava na temo droge med mladimi v Srebrenici, izvajalec: SARA – Udruženje mladih i žena, Srebrenica, maj 2004.

Brošure:

Dokumenti o zločinama u Srebrenici, Institute for the research crimes against humanity international law, brošura, Sarajevo 2005.

KUD Vaso Jovanović, brošura, Srebrenica 2006.

Srebrenica 10 godina poslije, brošura, Općina Srebrenica 2005.

Srebrenica danas, razvojni program ZN v BiH (UNDP), brošura, Srebrenica 2005.

Udruženje mladih i žena SARA, brošura, Srebrenica 2006.

Intervjuji (zvočno dokumentirani):

V. Rovšnik: Vsakdanje življenje v Srebrenici nekoč in danes, intervjuji, avgust 2006.

Skupno trajanje: 3h 5min

- Intervju št. 1, sogovornik Abdurahman Malkić, trajanje 35 min.
- Intervju št. 2, sogovornik Azir Osmanović, trajanje 32 min.
- Intervju št. 3, sogovornik Sadik Salimović, trajanje 33 min.
- Intervju št. 4, sogovornica Valentina Gagić, trajanje 41 min.
- Intervju št. 5, sogovornica Svetlana Mijuk, trajanje 18 min.
- Intervju št. 6, sogovornik Vladislav Vlaić, trajanje 26 min.
- Intervju št. 7, sogovornik Ahmo Begić, trajanje 7 min.